

H. Németh István

Polgár vagy nemes?

A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében

A magyar várostörténet-írás a városban élő nemesek problémáját általában meg lehetőségen egyoldalúan kezelte; jelenlétüket szinte minden esetben károsnak, a jelenséget pedig a magyarországi városfejlődés akadályának tekintette (Szűcs 1963: 97–164; Pach 1963: 161–192, 203). Történt ez annak ellenére, hogy a városi nemesség és nemes polgárság együttélése Európa-szerte ismert és természetes módon működő társadalmi folyamat volt. Emellett az elemzések többsége megfedkezett arról is, hogy a városokban megtelepedett nemességet eleve két részre lehet és kell osztani. Más elbírálás alá kell esniük azoknak a nemeseknek, akik városi polgárként szereztek utóbb nemességet, vagy (mert erre is volt példa) armálissal rendelkező személyek a polgári életmódot választva, polgárként kívántak megélni. Más kategóriába oszthatók pedig azok, akik menekülő nemesekként, a városban állomásozó katonáskodó nemeseként, vagy akár a városban rangos házat, és háztartást tartó arisztokratákként éltek a városainkban.

Noha armálisa birtokában úgy a nemes polgár, mint a városi nemes rendi-jogilag nem tartozott a városi önkormányzat fennhatósága alá, ellenben a városok testületeihez, magához a városi jogokhoz való viszonyuk számos tényező függvénye volt. Az adott korszak, ember, rang és szituáció mind meghatározta, hogy a város szenátusa, illetve az adott, nemes állapotú egyén között milyen viszony állt fent. A városban élő nemeseket maguk a kortársak sem tartották egységes társadalmi-jogi kategóriának. A 17. század közepén, tehát amikor a kérdés a legélesebben vetődött fel: kik tartoznak a városok, és kik a vármegyék hatásköre alá, Püspöki Matóczy Tamás kassai követ több kategóriát állapított meg. Alkotmányjogi alapokra helyezett véleménye szerint ugyanis városi nemes háromféle létezik: nem concivis armalisták, concivis armalisták, possessionatus nemesség.¹ Azt hiszem Matóczy felosztása tükrözi legtisztábban a városban lakó nemeslével rendelkező személyek helyzetét. Mindezek ellenére meg lehet, és meg is kell határozni azokat a korszakhatárokat és területeket, amikor és ahol az armálissal rendelkező városiak és a városokban lakó nemesség körüli problémák a szokottnál is hangsúlyosabban kerültek felszínre.

A korai időszakban a vármegyék és a városok közötti ellentét elsősorban a városok demográfiai utánpótlását képező jobbágyság városokba költözésének megaka-

¹ Archiv Mesta Košice (=AMK), Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívny, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (=H III/2. mac.) 61. fol. 18. 1648. január 7.

dályozásában merült ki.² A 16. századtól kezdve ez teljesen megváltozott, ugyanis a török fennhatóság alá kerülő területekről, valamint a peremvidékről elmenekülő nemesség mind nagyobb számban költözött a védettebb szabad királyi városokba. A felső-magyarországi városok esetében ezt megerősítette az, hogy eleinte a városok többsége, majd a védelmi rendszer kiépülésével Kassa a végvárrendszer aktív tagjává vált (H. Németh 2001: 203–243). Ebből a népességforrásból is számos nemesi rendű költözött be – a katonaság védőszárnyai alá bújva – főként Kassára, akik részben nemesi jogaikra, részben pedig az akkoriban kialakuló „vitézli renchez” való tartozásukra hivatkozva igyekeztek magukat a városi tanács joghatósága alól kivonni (H. Németh 1997: 143–198). A küzdelem első szakasza az 1563:62. törvénycikkkel oly módon került nyugvópontra, hogy megóvták a városi privilégiumokat, egyben a török elől menekülő nemesség jogos igényeit szintén kielégítették. A törvény megengedte a házaikból elűzött nemeseknek, hogy a városokban házat vegyenek maguknak, de csak azzal a feltétellel, ha a városoknak fizetendő terhekben a polgársághoz hasonlóan részt vesznek. A törvénycikk szellemében bort csak saját használatukra vihettek be, eladásra nem.³ Ez a kompromisszum (mint a kompromisszumok általában) egyik felet sem elégítették ki teljes mértékben; a városok egyre-másra hozták a nemesség beköltözését akadályozó rendelkezéseket, a nemesek pedig mind inkább vonakodtak a közterhekben szerepet vállalni. A felső-magyarországi városszövetség iratanyaga között azonban csak a század végén találunk olyan adatokat, amiből kiderül, hogy erre a problémára közösen reagáltak volna. 1595-ben a városszövetség egy Pécsi János nevű nemes engedetlensége miatt tartott gyűlést. Pécsi ugyanis egy kassai polgárral való peres ügyében nem volt hajlandó a városi tanácshoz fordulni, hanem a polgárt Sáros vármegye elé idéztette.⁴

A Bocskai felkelést követően a helyzet alapvetően megváltozott, hiszen az ekkorra politikailag jelentősen megerősödött nemesség ki tudta vívni, hogy olyan törvényeket fogadjanak el, amelyek segítségével a nemesség be tudott nyomulni a városi önkormányzat sorompói közé. Az 1608 (k.e.):6. törvénycikkben elméletileg megtiltották, hogy a városok bármilyen birtokot örök jogon szerezhessenek.⁵ A nemesség valódi panaszait és érdekeit pedig összekötötték a magyarság panaszaival, miszerint a szabad királyi városokban a magyarok csupán nagy nehézségek árán tudnak házat szerezni, és városi terheik is magasabbak a nem magyar nemzetiségű polgároknál. Az 1608 (k.e.):13. törvénycikk ezért előírta, hogy a tisztújítások alkalmával, a házak vásárlásánál, valamint városi terheikben egyenlően bírálják el őket. Miután a törvény a már említett 1563:62. törvénycikkre hivatkozik, egyértelmű, hogy a magyarság védelme alatt elsősorban a nemességet értették.⁶

2 Magyar Országos Levéltár (=MOL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (U szekció) (=DF) 216244, Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára, 1319–1526*, Budapest, 1910. (=Iványi, *Bártfa sz. kir. város*) N° 3451. Kassa, 1499. szeptember 15., MOL DF 216902, Iványi, *Bártfa sz. kir. város* N° 3999. Kassa, 1507. augusztus 9.

3 *Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici*, (=CJH) 1563:62.

4 AMK Supplementum H. Listiny, listy a spisy (=H I.) 4545/61. Kisszeben, 1595. július 19.

5 CJH 1608 (k.e.):6. § 3–5.

6 CJH 1608 (k.e.):13., Monumenta comitalia regni Hungariae. Magyar Országgyűlési Emlékek. (=MOE) 12. köt. 746. Előzményeire lásd az 1605. évi korponai, és az 1606. évi kassai országgyűlést: MOE 11. köt. 373, 406, 694–695, 832, 838, 12. köt. 413.

Nem véletlen, hogy a városban lakó nemesi rendű lakosok némelyike éppen ekkor kezdte kihasználni ezt a jogi hézagot, és próbált a számára kedvezőtlen ítélet alól ezen indokkal kibújni. A városok tanácsülési jegyzőkönyveiben ekkor bukkanunk fel az első olyan perek, amelyekben ez tetten érhető. 1610-ben a kassai tanács előtt tárgyalták Bozinkay György perét. Bozinkay nemes volt, de erre csak akkor kezdett hivatkozni, amikor a per számára kedvezőtlenül alakult. Ekkor kijelentette, hogy felette a város nem ítéltet, hiszen nemesként (hivatkozva a Tripartitum megfelelő cikkelyére) a vármegye illetékes eljárni.⁷ Esete azonban elszigeteltnek tekinthető, hiszen Thököly István egy hónappal rá a kassai tanács előtt perelte be Molnár Péter kassai polgárt, akit a jegyző nemesként jelölt meg.⁸ A vármegyei nemesség az 1630-as évektől kezdve mind erőteljesebben törekedett arra, hogy a városokban lakó nemesi rendűeket arra való tekintet nélkül, hogy az armálissal rendelkező nemesként, avagy polgárként élt-e, és kit tartott maga fölött illetékesnek, a maga joghatósága alá vonja.

Ez a folyamat már a 17. század legelején tapasztalható, hiszen az 1605 áprilisában tartott szerencsi gyűlésen megjelenő, Bocskai-párti nemesek elfogadták azt a határozatot, miszerint: „a városokban lakó, nemeslevéllel rendelkező nemesek is, más vármegyék nemeseivel együtt, kötelesek a fejedelem személye mellett felkelni.”⁹ A kifejezetten városellenes hangulatot árasztó korponai országgyűlésen pedig kimondták, hogy az egytelkes nemesek mellett az armalista nemesek, „mind szabad városokban, mind, az kik kívül laknak”, fizessenek adót, amit az adott vármegye alispánja fog ellenőrizni.¹⁰ Az 1630:30. törvénycikk már úgy határozott, hogy az armalista nemesek (tehát azok, akik csak címereslevéllel, birtokkal nem rendelkeztek) „lakjanak akár a szabad királyi városokban, akár a véghelyeken, akár pedig egyebütt, a vármegye kebelében adózni tartozzanak”.¹¹ Öt évvel később, amikor a törvényekből leginkább a védelmi rendszer fenntartásán aggódó rendek és az uralkodó néhol kapkodónak tűnő intézkedései domináltak,¹² a vármegye újabb lehetőségeket kapott arra, hogy beavatkozzon a városok életébe. Az országgyűlésen a nemesek szakadatlanul azokat az előjogokat követelték, amelyet eddig is: szabad ingatlanvásárlás a nemesek számára, illetékmentes borbevétel. A vármegyei követek egyre nagyobb hangsúllyal akarták elérni, hogy a városi armalisták számára kiadott címeresleveleket vizsgálják felül.¹³ A diétán a városi ingatlan vásárlására vonatkozó törvénycikkeket végül is megújították; ezzel elméletileg szabad utat engedtek birtokok nemesi felvásárlásá-

7 AMK H III/2. mac. 29. fol. 267. 1610. február 9.

8 AMK H III/2. mac. 29. fol. 288. 1610. március 19.

9 „Nobiles armati (!) in civitatibus degentes personaliter cum aliis comitatum nobilibus penes personam principis etiam insurgere teneantur...” MOE 11. köt. 165.

10 MOE 11. köt. 410, 503. A végzést az 1606 áprilisában tartott kassai országgyűlés szintén megerősítette. Uo. 780, 798–799, 816, 856.

11 CJH 1630:30. § 6.

12 A védelmi rendszer ellátására ekkor vezették be a félharmincadot, a jobbágyoktól öt forintos adót követeltek, a harmincadok jövedelmeit teljes egészében a hadsereg fenntartására kellett fordítani. CJH 1635:1.

13 Molnár Péter és Debreczeni Mihály kassai követek jelentése. AMK H I. 6598/67. Sopron, 1635. február 4.

nak. Ezzel együtt azonban megerősítették azon törvényeket, amelyek a városi teherviselést írták elő, valamint saját szükségleteikre engedélyezték a borbevitelt. A törvény kompromisszumos szövege szerint „házaikért, polgári javaikért, valamint polgártársaiknál lévő adósságaikért a polgári hatóság előtt felelni tartozzanak, amelyek teljesítése esetén azonban ez személyük és fekvőjóságaik felett semmi joghatóságot se gyakoroljon”.¹⁴ Annak ellenére, hogy a vármegyék és a szabad királyi városok között megegyezést sugalló határozat született, az országgyűlés törvénykönyve a vármegyék fokozott előretörését sugallja. A hozott törvények szerint elméletileg a vármegye fennhatósága alá rendelték mindazokat, akik bármilyen módon igyekeztek kikerülni alóla.¹⁵

A törvények hatása nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a városszövetség követeit arra utasította, hogy a nemesi borbevitel ügyében azonnal tiltakozzanak,¹⁶ hanem a vármegyék valódi törekvésekben és az arra adott városszövetségi válaszban is. A felső-magyarországi városszövetség ez évben kénytelen volt Sáros vármegye ellenében közösen fellépni. A vármegye-gyűlésen ugyanis a nemesség felvetette, hogy a városban lakó armalisták is fizessenek adót a vármegyei követek költségeire, és ha erre nem volnának hajlandók, úgy a városok birtokaiból vegyék ki a kirótt adót.¹⁷ A vármegye tehát a törvény szellemében minden olyan személyt a vármegyéhez tartozónak vélt, aki nemesi jogokkal rendelkezett. Noha voltak olyan esetek, amikor nemesek a törvényeket betartva városi birtok miatt valóban a városi tanács előtt pereskedtek,¹⁸ ám egyre több olyan processus fordult elő, amelyben az 1635. évi országgyűlés döntései ellenére a vármegyét tartották a pereskedők fellebbvitelük jogos helyszínének. Tették ezt annak ellenére, hogy ekkor még mind az uralkodó, mind pedig a nádor a városok pártját fogta. Az 1640-es évek elején, amikor egyre több ilyen jellegű per miatt kellett a felső-magyarországi városszövetségnek közbelépnie, még több olyan parancslevelet ismerünk, amelyből egyértelműen ez derül ki.¹⁹ Az uralkodó 1643-ban kiállított parancslevelét, amely a városban élő nemesség és a polgárok közötti vitákat volt hivatott rendezni a város javára, ugyan bemutatták mind a felső-magyarországi vármegyék 1643. február 9-i gyűlésén, mind pedig városházára május 15-én összehívott kassai nemességnek, de a kérdés nem tudott nyugvópontra jutni. A kassai nemesség ugyanis már a parancslevelét bemutatásakor erősen nehezményezte, hogy nem saját szükségleteikre behozott boraik után a város adót követelt rajtuk.²⁰ A kassai tanács előtt pedig a két kihirdetés között is

14 CJH 1635:21. § 2. Gyanezt erősítették meg a 75. törvénycikkben.

15 A vitélő rend tagjait ekkor próbálták a vármegyék alá vonni. A törvény szövege szerint ez elsősorban a végváriak feletti bíraskodásban érvényesült volna. CJH 1635:75, továbbá vö. 1635: 4, 19, 20, 26–29, 31. Ez utóbbi törekvésük nem sikerülhetett, hiszen ekkorra már megszilárdult a végváriak saját törvényszerve, a hadbírótság (Pálffy 1995).

16 AMK Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskéj administratívy, Ve³ká mestská kniha (Liber civitatis maior) (=H III/2. pur.) 18. fol. 152. 1635. július 3.

17 AMK H I. 6598/47. Eperjes, 1635. július 17.

18 AMK H III/2. pur. 19. fol. 54. 1640. március 16. A kassai tanács előtt egy kassai ház ügyében két nemes, Barna Ferenc és Abafi Zsigmond pereskedett egymással.

19 AMK H III/2. pur. 19. fol. 231. 1642. december 16., fol. 236. 1643. február 9.

20 AMK H III/2. pur. 19. fol. 236. 1643. február 9., fol. 251–253. 1643. május 15.

folyt olyan per, amely során a vesztesre álló fél (aki egyébként a város aljegyzője volt) arra hivatkozva próbált kibújni az ítélet végrehajtása elől, hogy nemes emberként a vármegye fennhatósága alá tartozik.²¹ 1645-ben pedig a kassai tanács Rozgonyi János ügyét tárgyalta, akiért, nemes lévén, a vármegye is síkra szállt. A per során a polgárok feleségeit elcsábító Rozgonyi semmilyen városi törvényszéket nem ismert el maga felett, ezért a vármegyéhez fordult jogorvoslatért.²² Ennek ellenére 1645–46-ban a város előtt még mindig igen sokszor szerepeltek nemesek örökségi és más ügyekben, tehát ebből a néhány példából nem általánosíthatunk.²³

Az I. Rákóczi György magyarországi hadjáratát lezáró nagyszombati tanácskozáson a felső-magyarországi nemesség immáron még hangsúlyosabban követelte azokat az előjogokat, amelyeket az 1635. évi diétán már felsoroltunk. Részben nemzetiségi (a magyar nemes a várost uraló német polgár ellen), részben pedig vallási (a katolikus, de még inkább a kálvinista nemesség a református városi polgárság ellen) köntösbe öltöztetett érvrendszer révén a nemesi rendeknek sikerült bizonyos helyzeti előnyhöz jutniuk, melyet a három évvel későbbi országgyűlésen használt ki igazán.²⁴ Az 1647. és 1649. évi országgyűlések városellenes törvényei e tekintetben súlyos csapást jelentettek a városi önkormányzatok jogaira. A 26. törvénycikk szerint az összes armalistát „még ha a határszélen, szabad városokban és kiváltságolt mezővárosokban lakjanak is, [...] a vármegyék alispánjai adóztassák meg.”²⁵ A 78. törvénycikkben pedig – noha több tekintetben tiszteletben próbálták tartani a városok jogait – lényegében kivonták a nemeseket a városok törvényhatósága alól. A vegyes ügyekben pedig a vármegye embereit egyértelműen szabad eljárási jogokkal ruházták fel. A törvények értelmében nemesek ellen a városok semmiképp nem indíthattak pert, nemes elleni bűnperben pedig kizárólag a vármegye ítéltethet.²⁶ Ugyanilyen jellegű döntésekre számíthattak a városok az 1655. évi diétán, ahol a városi követek az ellenük való hatalmas ellenségeskedésről számolhattak be („az nemességnek egynémely városoktól gyomorból való gyűlölségeknek”), valamint arról, hogy a városi nemesek a szabad borbehozatal után szabad kocsmáltatási jogot követeltek maguknak.²⁷

Ettől kezdve a vármegye mind nagyobb mértékben nyomult a városokba. Abaúj vármegye 1648-ban csernelházi Csernel György kassai házánál kívánta gyűlését megtartani, annak ellenére, hogy (mint arról a tanács határozott) „Cassan az Nemes Varmegyenek nem volt gyulese, s ezutan sem engednek megh”.²⁸ A városok helyzetét rontotta, hogy a főkapitány a vármegyéket támogatta.²⁹ Az egyes városok egyenként, és a városszövetség keretein belül közösen is felléptek a vármegyék törekvései ellen. 1648-ban több esetben hívtak össze gyűléseket, ahol elsősorban ez

21 AMK H III/2. fol. 249. 1643.

22 AMK H III/2. mac. 59. fol. 48–49. 1645. augusztus 24.

23 Ilyen volt például a Pap család örökségi ügye. AMK H III/2. mac. 60. fol. 33–37.

24 AML III/60. Nagyszombat, 1644. november 1.

25 CJH 1647:26, illetve megerősítve 1649:17, 1659:67.

26 CJH 1647:78. Vö. 1647:79–81, 1649:91, 1659:50.

27 Kállay Mihály, Lehman Gáspár, Madarász Márton és Johann Schirmer követek jelentése. AMK H II. Pozsony, 1655. március 5.

28 AMK H III/2. mac. 62. fol. 4–5.

29 AMK H III/2. mac. 62. fol. 15–21.

ellen próbáltak ellenszert keresni.³⁰ A városokban élő nemesek problémája több esetben olyan belső széthúzásban mutatkozott meg, mint 1648-ban, a II. Rákóczi György halálát követő események alkalmával. A városi tanács a linzi béke értelmében fogadni kívánta a Habsburg uralkodó által kiküldött biztosokat, hogy letegyék a hűségesküt, ám a polgárjogot nem nyert nemesség egyértelműen ez ellen foglalt állást.³¹ A városon belüli széthúzást tovább növelte az, hogy a vármegyék követelése és a városok nemes polgárainak megadóztatása egybeesett a kálvinizmus országgyűlési elismerésével, valamint a rendek azon követelésével, hogy a városokban szabadon gyakorolhassák vallásukat a (legtöbbször nemesi jogokkal rendelkező) polgárok.³² A városszövetség egyértelműen a tiltakozás mellett foglalt állást, és követeik útján megpróbálta elérni, hogy az uralkodó vonja vissza a városokat sújtó törvényeket. A városok igyekeztek a velük jó kapcsolatot fenntartó nemesekkel kiegyezni,³³ de a vármegye kitartott korábbi álláspontja mellett. A következő években Abaúj vármegye elérte, hogy Kassán tartson gyűlést, amelyen száz forint büntetés terhe mellett az összes nemesnek – tehát a városokban polgárjogot szeretteknek is – részt kellett vennie.³⁴

Az 1650-es években a városban házakkal rendelkező nemesek ügyeiben a vármegye egyre-másra eljár.³⁵ Bornemissza János főkapitány-helyettes halála előtt végrendekezéséből teljesen kihagyta a városi tanácsot, halálát követően pedig a testamentáriusok mellett Abaúj vármegye küldöttei is megjelentek, hogy érvényt szerezzenek jogaiknak. Bornemissza civilis házának ügye azonban kérdéses maradt, hiszen a főkapitány-helyettes utód nélkül halt meg, így háza (a szenátus szerint), jog szerint a várost illette volna. Ennek a városi biztosok nem tudtak érvényt szerezni, főként mivel Bornemissza kijelölt utóda maga a főkapitány, vagyis Wesselényi Ferenc volt.³⁶ A városok házainak egy része tehát ily módon nemesi birtokba került, ami felett immáron nem a városi tanács, hanem a vármegye intézkedett. Ez ellen a városszövetség jóformán csak sorozatos tiltakozásaival tudott tenni bármit is, továbbá a házvásárlásoknál igyekeztek megegyezni a vevőkkel, hogy „azt Concivis emberen kívül senkinek nem adná” el. Erről a városi tanács általában kötelezvényt követelt.³⁷

A vármegyék lépései egyértelműen arra irányultak, hogy a városi nemes polgárokat szintén jogaik alá vonják, és adózásra kötelezzék.³⁸ Ezt a városszövetség fellépése ellenére, a következő évtizedekre sikerült is elérniük, hiszen 1666-ban Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány immáron arra kérhette Abaúj vármegyét, hogy a „kassai concivis nemes embereket ne űzze oly hevesen a personalis

30 AMK H I. 7707/30. Eperjes, 1648. december 27.

31 AMK H III/2. mac. 62. fol. 15–21.

32 AMK H III/2. mac. 62. fol. 37–38.

33 Számukra engedélyezték a borbehozatalt. AMK H III/2. mac. 62. fol. 136. 1648. december 1.

34 AMK H III/2. mac. 63. fol. 18. 1649. május 7.

35 AMK H III/2. mac. 63. fol. 272.

36 AMK H III/2. mac. 63. fol. 419–427. 1653. augusztus 4., Schw. N° 8155. Vö. H III/2. mac. 63. fol. 523. 1654. április 24.

37 AMK H III/2. mac. 63. fol. 429.

38 AMK H III/2. fol. 522. 1654. április 15.

insurrectiora, hanem elégedjék meg ha közösen egy dobost és két trombitást állítanak ki”.³⁹ Ezzel szemben a városok külvárosaiban élő nemesek városi adóztatása egyre nehezebbé vált: a városok adószedőit a nemesi házaktól számos esetben elkergették, sőt „különféle becstelenségekkel is traktálják őket”.⁴⁰ 1665-ben a királyi városhálózat tagjainak tiltakozására volt szükség a szakolcai szenátus és egy szakolcai nemesi állapotú polgár, Letovanecz Mihály letartóztatása miatt. A felső-magyarországi városszövetség a többi szabad királyi város felhívására az év decemberében szinte vészhelyzetszerűen, röpké két-három nap alatt hívott össze gyűlést, hogy csatlakozzon a felháborodott királyi városokhoz.⁴¹

A vármegyék sorozatos atrocitásai, valamint az országgyűléseken hozott törvények ellenére még a 17. század utolsó harmadában is meglehetősen sok nemes állapotú személy ismerte el fennhatóságának a városi tanácsot.⁴² Ezekben az években világosan látható, hogy a városi nemes polgárok (nemes concivisek) nem kívántak a vármegye alá tartozni. Ennek főként az volt az oka, hogy a vármegyének is adóznuk kellett volna. A század utolsó két évtizedére már a vármegyék tiltakoztak az ellen, ha a városi nemesektől nem ők szedték be a repartíciót, hanem a városok.⁴³ Ezt ugyan a városszövetségnek sikerült megakadályozni, de a vármegyék, saját anyagi érdekeik miatt állandóan veszélyeztették a városi nemes polgárok vármegyétől való függetlenségét. A probléma csak úgy oldódhatott meg, ha a városok adószedői a városi nemeseket külön írták össze, amit a vármegyékhez is eljuttattak.⁴⁴ 1691-ben Abaúj vármegye már azzal fenyegetőzött, hogy ha Kassa nem úgy akarja a porciót beszedetni, ahogy azt a vármegye kívánja, akkor a taxás nemeseket ők is úgy fogják összeírni, mintha valóban nemesek lennének, valamint ők fogják beszedni a város tulajdonában lévő malmok, szántók és minden egyéb külsőség után az adót.⁴⁵ Ez egyértelműen a nemesi rendek politikai felülkerekedését mutatja, a vármegye joghatósága a 17. század végére olyan területekre terjedt ki, amelyek korábban háborítatlanul a városok alá tartoztak. A nemesi polgárok megadóztatása, a nemesi házak feletti joghatóság megszerzése pedig azt jelentette, hogy a városok zártsága teljesen megtört.

39 AMK H III/2. pur. 25. fol. 12. Sárospatak, 1664. augusztus 14.

40 AMK H III/2. pur. 25. fol. 116. 1664. december 14.

41 AMK H I. 8913/4. Eperjes, 1665. december 16., illetve december 17.

42 AMK H III/2. pur. 26. fol. 36, 43–45, 47–48., 51, 83, 91.

43 AMK H III/2. pur. 30. fol. 84. 1686. május 24., Schw. N° 10461. Nagyida, 1691. február 16., H I. 11453/37. Lőcse, 1699. június 14.

44 AMK H I. 9730/6. Eperjes, 1680. október 16., 10352/30. Késmárk, 1690. december 23., 10462/137-a. Bécs, 1691. november 22., 10666/54. Lőcse, 1693. június 30., 11005/114. Bécs, 1695. augusztus 24., H III/2. pur. 30. fol. 84. 1686. május 25., fol. 113. 1686. augusztus 12., fol. 123. 1691. január 9.

45 AMK H III/2. pur. 30. fol. 127–128. 1691. március 5.

VÁROSI NEMESSEK

Mint azt fentebb láthattuk, a városban élő nemesi rendűeket két nagyobb csoportra oszthatjuk: városi nemesekre és nemes polgárookra. A két kategória között lényeges különbségeket tapasztalhatunk, amelyeket a városok és a nemesség viszonyának vizsgálatakor mindenkor szem előtt kell tartani. A városi nemes jellemzői ugyanis azokra illenek, akik valamilyen módon a városba költöztek, ott esetlegesen házat szereztek, de polgárjoggal az esetek többségében nem rendelkeztek, megélhetésüket pedig nem valamely polgári foglalkozásból szerezték. Hangsúlyos szerepet kap ebben a felosztásban a polgári foglalkozás vállalása, annak ellenére, hogy a törvények szövege természetes módon rendi kategóriához, a polgárjog felvételéhez kötötte a két kategória elválasztását. (Tanulmányunkban még visszatérünk arra, miért nem tekinthető minden esetben választóvonalnak a polgárjog felvétele.)

A városi nemesek többsége a mohácsi ütközetet, valamint a Buda elfoglalását követő években költözött szabad királyi városokba. Jogi helyzetük már ekkor gondot okozott, hiszen az 1546. évi országgyűlésen a rendek nyomására olyan intézkedéseket rögzítettek, amelyek meghagyva korábbi privilégiumaikat, kivették őket a városok törvényhozása alól.⁴⁶ A század második felében, amikor a hódoltság, a királyi Magyarország és az éppen kialakuló Erdélyi Fejedelemség határai kialakultak, a nemesség városokba áramlása tovább nőtt. Ezzel együtt a városok tanácsai, illetve a beköltöző nemesek közötti ellentétek is szaporodtak, és még inkább előtérbe kerültek.⁴⁷ A nemesség viszonylag rövid időn belüli, nagy számban történő letelepedéséhez kétségtelenül Kassának, 1552-től katonai központként betöltött szerepe is hozzájárult, ami elősegítette a nemesség városi térfoglalását.⁴⁸ A király szolgálatában álló főkapitányok, és többnyire birtokaikról elmenekülni kényszerült tisztjeik egymás után fordultak az uralkodóhoz támogatásért, hogy városi házat vehessenek. A város eleinte egyénenként kapott az uralkodótól parancslevelet a beköltöző nemes katonák házvásárlásának engedélyezése végett.⁴⁹ 1556-ban I. Ferdinánd Kun Balázs kassai alkaptány hasonló ügyében már arra hívta fel a város figyelmét, hogy az or-

46 CJH 1546:41.

47 MOE 3. köt. 277. (1550. Pozsony)

48 Az 1552. évi országgyűlésen Bethlen Gábor javaslatára az alsó tábla arra kérte az uralkodót, hogy a véghelyeken katonáskodó, állandó lakóhellyel nem rendelkező nemesek részére engedélyezzék, hogy a szabad királyi városokban megtelepedhessenek. A városi követek egyöntetű ellenkezése ellenére a javaslatot I. Ferdinánd elfogadta, és a törvényt becikkelyezték. MOE 3. köt. 343; CJH 1552: 45.

49 AMK Schw. N° 2345, N° 1834. Az uralkodó 1556-ban Perényi Mihály házvásárlását támogatta, amit azonban a város még egy év múlva sem engedélyezett. (Uo. N° 1775, MOL (Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara regisztraturája, Benignae resolutiones (=E 21 /Ben. res./) 539. köt. fol. 159.) 1558-ban Gyóni János kapitány, illetve Némethy Miklós házvásárlási szándékáról tudunk. (AMK Schwarzenbachiana (=Schw.) N° 1932., 1928.) Némethy házat az uralkodó később Christoph Haubitz német kapitánynak engedte át. (Uo. N° 2103.) 1562-ben a szintén Kassán állomásozó, és a hódoltságból elmenekülni kényszerült Széchy György és Perényi Ferenc házvétele ügyében levelezett a város és a király. Uo. N° 2345, 2360, 2398–2399.

szágyűlés végzései szerint nincs semmilyen jogi akadály, hogy egy nemes valamely városban házat vehessen.⁵⁰

Az 1550-es években megindult kérvényözön, amellyel a környékbéli vármegyék halmozták el az uralkodót, végül oda vezetett, hogy az uralkodó már 1557-ben megparancsolta Kassának, hogy a megyei nemesek szabadon vásárolhassanak a városban házat. Ez azonban nem érvényesülhetett kellő mértékben, mivel az uralkodó által a városba vezényelt nemes állapotú katonák esetében az engedélyt kénytelen volt minduntalan megismételni.⁵¹ Kassa városa nem járult hozzá egykönnyen a nemesek házvásárlásához, mégis 1562-ben már arról panaszkodott az uralkodónak, hogy a városban mintegy 60 nemes lakik, akik nem hajlandók elismerni a városi tanács joghatóságát Kassán birtokolt házaik felett, és a város privilégiumait sem tartották tiszteletben.⁵² Mindenesetre a város erős ellenállását tanúsítja, hogy a Habsburg uralkodók minden egyes esetben kénytelenek voltak felszólítani a tanácsot, hogy a főként katonáskodással foglalkozó nemesek saját házhoz juthassanak, és az uralkodó elhalasztott döntései is a szituáció kényességére mutatnak rá (H. Németh 1997: 174–175).

A század közepétől kezdve gondot okozott a városi nemesek borbevitele és kocsmáltatása, ami a városok jövedelmeit erősen csökkentette. A városba költöző nemesek egy része éppen a főkapitány támogatását nyerte meg, hogy a város engedélye nélkül árulhasson bort, ami erősen veszélyeztette a polgárjogot nyertek érdekeit, hiszen a szabad borbevétel és árulás az ő fontos kiváltságaik (és bevételeik) közé tartozott. Özvegy Perényi Mihályné például ezt a lehetőséget kihasználva adott el a városban nagy mennyiségű bort. Noha az uralkodó ezt megtiltotta, a gersei Pethő János főkapitány engedelmet elnyerő nemesek ezekben az években úgy nagy, mint kis tételben, gyakorta árusították saját borukat.⁵³ A főkapitány, valamint a nemesek visszaélései miatt a városszövetség a vármegye-gyűlésen, valamint az uralkodónál egyaránt felszólalt.⁵⁴ Ugyanekkor Kassa mellett Eperjesen szintén hasonló problémákkal küszködtek. A városszövetség követői szerint a Turócból és Liptóból Sáros vármegyébe, Eperjesre költöző nemesek nem voltak hajlandóak alávetni magukat a városi tanácsnak, hanem csupán a vármegye fennhatóságát akarták elfogadni. Az eperjesiek és a kassaiak gondja közös lévén, a városszövetség együttesen lépett fel az országgyűlésen.⁵⁵ Másfél évtizeddel később Borbély Orbán, Kassán lakó Abaúj megyei nemes bűnperében került a városi tanács nehéz helyzetbe, de ekkor a megyei nemesség elfogadni látszott, hogy a tanács ítélkezzen. Borbély pere az országgyűlésen is tárgyalásra került, de Viczmándy Mátyás, Zeleméry Miklós, Wékey Ferenc,

50 AMK Schw. N° 1772. Bécs, 1556. június 20.

51 AMK Schw. N° 1775, 1834, 1928, 1932, 2103, 2345, 2360, 2398–2399. Vö. CJH 1557:45., MOL E 21 (Ben. res.) 539. köt. fol. 159.

52 AMK Schw. N° 2345.

53 AMK Schw. N° 1965, 1971; Komoróczy 1944: 141–142.

54 AMK H I. 2011/59.

55 AMK H I. 2150/103. Pozsony, 1559. december 9., Supplementum H. Listiny, listy a spisy (=H II.) 1559. december 10.

Kátay Ferenc és Kálnásy Ferenc a vármegye képviselőjében inkább kérően, mint agresszíven fordultak Kassa tanácsához.⁵⁶

A század utolsó évtizedeiben a nemesek feletti joghatóság, az általuk vásárolt házak, valamint városi kocsmáltatásuk miatti ügyek egyre gyakrabban kerültek felszínre.⁵⁷ Noha néhány magas rangú nemesnek engedélyezték, hogy bort szállíthassanak birtokaikról városi házukba,⁵⁸ többnyire nem járultak hozzá borbeviteliükhöz.⁵⁹ A borbehozatal kérdése a tizenöt éves háború idején vált fontos kérdéssé, amikor a városokban házzal bíró nemesek egy része inkább biztonságosabb városi házában, mint a katonaság pusztításainak kitett vidéki kúriájában tartotta borait. Számos ilyen indokkal találkozunk a 16–17. század fordulóján e tárgyban kelt levelekben. Ezt az indokot az esetek többségében a városok szenátusai nem utasították vissza, hanem általában kedvezően bírálták el.⁶⁰ A nemesek közül néhányan a borbehozatalt oly módon oldották meg, hogy polgárjogért folyamodtak, és ha azt elnyerték, szabadon szállíthattak bort városi házukba, sőt azt ki is árusíthatták. Forrásaink híján nem tudjuk pontosan felmérni, hogy ez milyen sűrűn fordult elő. Csupán Beszenyei János leveléből értesülhetünk, hogy a szabad borbevitel milyen szerepet játszott abban, hogy a nemesek polgárjogért folyamadtak a városi tanácshoz. Minden további magyarázkodás helyett álljon itt Beszenyei János levele. 1622. július 22-én Beszenyei az alábbiakat írta: „Nilwán wagion kegyelmeteknek, hogy ez el mult Ez-tendőkben, kiwáltképpen kewés Borochkáimnak szabadossan walo bé witelére és eladására Nézve, Az beöchyületes Kassa városának privilegiumawal akarwán élnem, Az kegyelmetek Polgáry Társaságában attam wolth magamath. Es miwelhogy En sem kalmár, sem szabó, sem szeöch, sem ezekhez hasonló Mesterséget nem Tudok, Meli mesterségek uthán continue ott kegyelmetek keözeöth lakwán, el Élhettem volna; készeréttetem Vrak háta megé magamat adwán, Tisztességes kenieret keresnem.” Beszenyei a murányi főúr, Szécsi György familiárisai közé állt, és nem tartotta lehetségesnek, hogy az éppen Bethlen uralma alatt lévő város polgáraként szolgálja urát. Éppen ezért tisztességesen le szeretett volna mondani polgárjogáról. „Kéétt ok wisell annakokaert kiwáltképpen hogy az kegyelmetek Polgáry Társaságátul megh kell wálnom. Egyk az, hoga az oth walo lakásommal, Nem akarom magamath senkivel gyűlöltségeth. Másik ok, Az ki Nagiob, Chiaszár urunkhoz eö fölsegehez walo keötelességem sem engedi, hogy az kegyelmetek keözeöth walo Polgáry Társaságabély Tisztinek es hywatallíanak megh felelhessek.” Ezért lemondott polgárjogáról, és annak minden előnyéről.⁶¹

56 AMK H I. 3210/148. Bécs, 1572. március 21., 3120/63. Bécs, 1572. március 26.

57 Az 1598. évi országgyűlésen éles vita bontakozott ki a városi nemesség kocsmáltatási joga, illetve a nemesek által a városokba szállított borok körül. MOE 9. köt. 155, 187. Vö. 10. köt. 148–149, 152–153, 274–275, 286–288, 299–300, 317–320, 348, ill. 11. köt. 832, ill. 10. köt. 274–275, 299.

58 Alaghy János mindössze Listhy János kancellár ajánlására tudott birtokairól két hordó bort beszállítani városi házába. AMK H I. 2301/85. Bécs, 1561. március 23.

59 Jalkay György ónodi kapitány 1597-ben felháborodottan írta a kassai tanácsnak, hogy szolgálját nem engedték be a városba, mivel bort szállított. AMK H I. 4718/28. Ónód, 1597. május 24.

60 AMK H I. 5442/27. Tokaj, 1611. november 25.

61 AMK H I. 5991/14. Bártfa, 1622. július 6.

A legnagyobb gondot a nemesek házvásárlásai okozták, amelyek elméletileg a városok fennhatósága alá tartoztak, e házak azonban lassan gyakorlatilag egyre inkább kikerültek a városok háramlási joga alól. A városi nemesség eleinte csak nagyon nehezen, majd többnyire egyáltalán nem akart házaik után adót fizetni.⁶² A nemesek városi házainak jogi problémái a század végén kerültek felszínre. Már 1575-ből rendelkezünk adatokkal arra, hogy Kassa valóban akadályozta a nemesek vásárlásait,⁶³ az országgyűléseken a rendek gyakorta vetették ezt a városok követeinek szemére.⁶⁴ A tizenötéves háború költségei miatt a városok és vármegyék is nagyobb áldozatvállalásra kényszerültek. Emiatt a vármegyék arra törekedtek, hogy a megye területén élő összes nemes nekik fizessen adót. Ezt megelőzően is voltak erre utaló jelek, hiszen 1580-ban a kassai követek azt jelenthették megbízóiknak, hogy a városi nemeseket szintén a nemesi rendek akarják megadóztatni.⁶⁵ 1594-ben az eperjesi tanács levelében kifejezetten a városok szabadságainak veszélyeztetéséről írva javasolt városszövetségi gyűlést. Az ügy Péchy Gáspár kisszebeni házával kapcsolatban került felszínre. A ház öröklésével kapcsolatban ugyanis nem a városi tanácsot keresték meg, hanem a feleknek a vármegye ítélőszéke elé kellett járulniuk. Eperjes éppen emiatt, azonnali fellépésre szólította fel a városszövetség tagjait, és javasolta, hogy nyomban küldjenek követeket a személynökmesterhez, aki fellebbvitelként jogosult lett volna az ügy tárgyalására.⁶⁶ A vármegyék törekvéseiknek az országgyűléseken is hangot adtak; sikeresen. 1596-ban a menekült nemeseket, „akik imitt-amott a városokban, falvakban és mezővárosokban laknak” adófizetésre kötelezték, amit a vármegyék szedtek.⁶⁷ A törvénycíkket két évvel később megerősítették,⁶⁸ majd 1602-ben oly módon szabályozták, hogy a városokban tartózkodó nemesek adóztatása a vármegye által, de a város bírójának jelenlétében történjék meg.⁶⁹ Ez a valóságban azonban sohasem érvényesült. A felső-magyarországi városokban a nemesi háztulajdonosok többsége ebben a korszakban megfelelően fizette az adót. 1608-ban Tréczy Illés, Losonczy András árvájának gyámja arra panaszkodott, hogy az árva megörökölt városi házát a sok lakó teljesen elhasználta, és a város is arra készül, hogy valamilyen fontos embert ott szállásoljon el. Kérését éppen azzal indokolta, hogy a városi ház után nem tudta fizetni a városi adót, ha a város olyan embert szállásol el, aki semmit sem fizet ezért. Tervei szerint „had légyen inkább oly ember az házban az ki az Uraságtok adaiat es egyéb szolgálattat megh agya”.⁷⁰

62 Vö. Hans Raber, Hans Rueber főkapitány pincemesterének ügyét. AMK H II. Kassa, 1582. május 17., illetve a Szepesi Kamara felterjesztését: MOL Magyar Kinctári Levéltárak, Szepesi Kamara levéltára, Benigna mandata (=E 249 /Ben. man./) 1578. N° 153. Bécs, 1578. július 10.

63 AMK H III/2. mac. 18. fol. 46. 1575. szeptember 30.

64 MOE 7. köt. 10. Kassa meglehetősen erőszakosan lépett fel ebben az ügyben is. 1588-ban Darholz Pál arra panaszkodott, hogy a kassai tanács a város hóstátjában lévő majorját a vásár helyeként használták fel. AMK H I. 4070/100. Finta, 1588. augusztus 2.

65 AMK H I. 3589/55. Pozsony, 1580. február 6.

66 AMK H I. 4467/3. Eperjes, 1594. december 2.

67 CJH 1596:10.

68 CJH 1598:15.

69 CJH 1602:2. § 3; MOE 10. köt. 85–86.

70 AMK H I. 5263/17. Bethlenfalva, 1608. augusztus 31.

A 17. századtól kezdve a városi nemesség létszáma tovább nőtt, és vásárló erejük csak javított a városok kereskedőinek helyzetén, hiszen így számos tehető vásárlóhoz jutottak, akik elsősorban luxustermékek vásárlásával jelentettek fontos piacot.⁷¹ Jelenlétük azonban a vármegyék politikai befolyásának növekedésével egyre terhesebb lett a városok számára, főként, hogy az árutermelésbe bekapcsolódott nemesség és a városi polgárok között komoly konkurencia keletkezett. Részben ez okozta, hogy az országgyűléseken olyan városellenes törvénycikkeket alkottak, melyek elsősorban a városok gazdasági erejét kívánták csökkenteni.⁷² A 17. században a városi nemesek vármegyei adóztatásának igénye továbbra is fennmaradt. 1607-ben Eperjes városa azért javasolta a városszövetség összehívását, mert Szabó Mihály armalista nemes és az eperjesi Barbier János közötti perben Szabó nem volt hajlandó magát a városi tanácsnak alávetni.⁷³

A század folyamán egyre több olyan ügy került a tárnokszék, valamint a szabad királyi városok ítélőszéke elé, amelyből a városi nemesek visszaéléseiről tudhatunk meg többet. Ebben az időszakban mind több olyan eset került felszínre, amelyben a nemesek megtagadták a városi terhek fizetését. A királyi városhálózat tagjai (vagyis a szabad királyi városok), és ezzel együtt a felső-magyarországi városszövetség elé került Jeszenszky Jánosnak a szakolcaiak kárára elkövetett erőszakoskodásainak,⁷⁴ a selmecebányai nemesek és az alsó-magyarországi bányaváros magisztrátusa közötti ellentétek ügye.⁷⁵ A városszövetség előtt számos esetben forogtak olyan perek, amelyek elsősorban a városi nemesek házaival voltak kapcsolatosak. Hogy ne kerüljön ki a városok fennhatósága, és háramlási joga alól a szükségesnél több városi ház, ezért a belső tanács minden lehetséges eszközzel védte azokat, valamint – ha erre lehetőség volt – megpróbálta visszaszerezni a korábban nemesi kézre kerülteket. A Kassán lévő ún. Teuffenbach-féle házat a tizenöt éves háború idején az uralkodó homonnai Drugeth Györgytől konfiskálta el, és a Pethe László által nyújtott kölcsönök fejében neki akarta eladni 2500 forintért. A város azonban mindent megtett, hogy elővételi jogukra hivatkozva a tanács vásárolhassa meg az említett házat.⁷⁶ Kisszeben városa pedig a gazdátlanul maradt Szentmarjay-féle házért folytatott a városszövetség segítségével küzdelmet az uralkodó ellen. Ekkor ugyanis háramlási jogára hivatkozva a kamara lefoglaltatta a házat, noha a kisszebeniek azon nyomban kérték a ház visszaadását, hiszen magtalan elhalás esetén ekkor még a városi házak nem a kincstárra, hanem a városra szálltak. A Szepesi Kamara vizsgálatát követően ekkor úgy határoztak, hogy Kisszeben jogosan vitatta el a házat, mivel „a ház az örökösök és a város jogának sérelme ellenére a kincstár részére nem foglalható

71 Schirmer János kassai kereskedő ügyfelei között számos magas rangú nemes volt, akik elsősorban finom posztót, illetve különleges árukat vásároltak (Kerekes 1940: 245–247).

72 MOE 10. köt. 148, 152. (1603. Pozsony)

73 AMK H I. 5221/39. Eperjes, 1607. július 4.

74 AMK H II. 1617.

75 MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok (=E 554/Városi és kam. i./) Fol. Lat. 1227. fol. 2–7.

76 MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Minutae (=E 244 /Min./) 394. köt. fol. 273. Kassa, 1602. április 13.

le”.⁷⁷ A negyvenes években a városszövetség is kénytelen volt egyre több ilyen esettel foglalkozni. A Rákóczi család magyarországi birtokainak birtokigazgatója, Debreceni Tamás például azért írt támogató levelet Erdélyi András szerencsi udvarbíró érdekében, mert a város az Erdélyi által vásárolt kassai házat le akarta foglaltatni. Ez esetben nem eleve a vásárlást ellenezték a tanács tagjai, hanem azért nyúltak ilyen eszközökhöz, mivel a ház korábbi (szintén nemes állapotú) tulajdonosa évek óta nem fizette a ház után járó adókat.⁷⁸ Az ilyen esetek megszorodása miatt a városszövetség megbízásából Kassa 1643-ban kénytelen volt Rudolf parancslevelének hitelesített másolatát kikérni. Rudolf 1592-ben kiadott mandátumában ugyanis éppen a városban házat bíró nemesek adózását rendelte el.⁷⁹

Melethei Barna György és Hanvay Péter, Abaúj vármegyének az 1646. évi országgyűlésre kiküldött követeinek jelentésében a nemesi rend panaszaik között a városok ellen benyújtottak előkelő helyet foglaltak el. A vármegyék követei elsősorban azt sérelmezték, hogy nemes ember ellen a szabad királyi városok hogyan merészelték pereket folytatni, őket a város törvényszéke elé citálni, annak ellenére, hogy az 1635-ben hozott törvénycikkek ezt kifejezetten megtiltották. Előterbe került azonban a nemesség árutermeléséből húzott haszon növelése is, miután a városok heti vásárain (a városi statútumok szerint jogosan) a nemesek vásárra vitt áruinak után is vásárpénzt szedettek. Az abaúji nemesség erősen kifogásolta, hogy a városiak akadályozzák őket a polgárjog elnyerésében, saját használatukra szállított boraikat és gabonájukat nem engedik be a városba, többletadókkal és mindenféle szolgálattal terhelik őket. A rendek egy kategóriának véve a városi nemest és a nemes polgárt, azt vetették a városiak szemére, hogy a városban lakó nemeseknek megtiltották, hogy – a vármegye felhívása ellenére – a nemesi felkelésben részt vegyenek, valamint a megyei adókat sem hajlandóak fizetni. Ezért a vármegye azt követelte, hogy a szolgabíró, a többi nemeshez hasonlóan, a városokban minden ellenőrzés nélkül szabadon szedhesse az adókat.⁸⁰

A megyei nemesség követeléseiből már korábban megismert törekvések tűnnek elő: a város biztonságát élvezve házat tartani, a piacközponti szerepet betöltő szabad királyi városok gazdasági előnyeiket minél inkább kihasználni (allódiumaikon megtermett, vagy jobbágyaiktól adóként beszedett terményeket a vásárpénz mellőzésével behozni, és itt jó áron értékesíteni), mindezt oly módon, hogy semmilyen polgári terhet ne kelljen viselniük, a városok semmilyen joghatóságot ne bírijanak felettük. Érthető, ha a felső-magyarországi városok, a városszövetséggel a háttérben, mindent megtettek, hogy e törvénycikkekben rögzített törekvéseiket megakadályozzák. Az 1647. évi országgyűlésen a vármegyék elérték, hogy a fenti igényeket törvényben rögzítsék. A felső-magyarországi városszövetség azonnal tiltakozott a törvények ellen, és követeik minden lehetséges fórumot bejártak, hogy a vármegyéket

77 MOL E 249 (Ben. man.) 1604. N° 49. Pozsony, 1604. március 30., E 244 (Min.) 394. köt. fol. 383. Kassa, 1604. július 7.

78 AMK H I. 6917/27. Sárospatak, 1642. április 21.

79 AMK H II. 1643.

80 AMK H II. 1646.

a törvények végrehajtásában megakadályozzák.⁸¹ Az uralkodó és Pálffy Pál nádor utasítására elrendelt vizsgálatot azonban a szomszédos vármegyék nemeseiből álló biztosok előtt folytatták le, és noha a parancslevélben kifejezetten előírták, hogy nemeseket és nemesi ranggal nem rendelkezőket egyaránt hallgassanak ki a városszövetség által benyújtott panasz ügyében, a vármegye mindössze tizenkét tanút hallgatott ki, akik közül egy sem volt ignobilis. A vizsgálat végeredménye ilyen körülmények között nem lehetett kétséges. Megállapították, hogy Kassa városa, jogtalanul nemeseket idéztetett a tanács elé, nemeseknek nem engedték, hogy házat vegyenek maguknak, akiknek házuk volt a városokban, azokat nagyobb adókkal sújtották, a vármegye által elrendelt nemesi felkelésre nemeseket nem engedték el, a városi nemesség a vármegyének pedig semmilyen adót nem fizethetett.⁸² A városszövetség ezután elsősorban a tárnokmesterhez, Csáky Istvánhoz fordult, aki szintén érintett volt az ügyben, hiszen a városi nemesek fellebbvitelének elvitatásával a tárnoki szék hatásköre is korlátozódott.⁸³

A törvények hatására egyre szaporodtak a városi törvényszék fennhatósága alól kibújni igyekvő polgárok perei. Kassa ellen Bodonyi Mihály és felesége, Koncsik Anna,⁸⁴ Lőcse ellen pedig Johann Lang és felesége, a lőcsei Rholl család örököse lépett fel, nemesi jogaikra hivatkozva. A Rholl család öröksége ügyében induló per csak a hatvanas években jutott nyugvópontra, de csak súlyos feltételek mellett: a felső-magyarországi városszövetség közbejöttével, a vármegyével kiegyezve.⁸⁵

Az 1655. évi országgyűlés idején a városok politikai befolyása a városi nemesek ügyében szinte minimálisra csökkent. A városszövetség országgyűlési követeinek jelentéséből teljes kiábrándultság, szinte lemondás érződik, amely annak a „rohamnak” volt a következménye, amit a vármegyék indítottak a szabad királyi városok nemesi jogokkal rendelkező polgárai ellen. Kállay Mihály, Caspar Lehman, Madarász Márton és Johann Schirmer 1655. március 5-ei jelentését így kezdték: „Nem szüinvén sőt naprul napra szaporodván gondunk es szüksegünk, mi sem szünhetünk megh az irastul s keyvelmetek busétássatul; noha egyébiránt semmi kedvünk nem volna hozzá, s szívünk szerént kívánnánk is hogy immar edgyszer amaz szegény Varosunkat megh ronto köztünk és az Vármegye között villongo Scissio öszve forrana s amicabilis correspondentiara változnék! Esék uyonnan értéssünkre hogy az Varmegyék követei olyan igyekezetben vadnak, hogy ez mostani ország gyűllésén egyebek között libertatem educilli megh nyerjék az Varosokban hazakat biro Nemesek részére, melly ha megh történik, megh ítélheti keyvelmetek minemő inconvenientiak s zurzavarok következhetnek e féle szabadsagtalansagunkbol. Okát ha kérdgyuk, nem egyebet hallunk az Nemességnek edgynémelly Varosoktul gy-

81 AMK Schw. N° 7573.

82 AMK H II. 1647.

83 MOL Családok, személyek, 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai, Családok, személyek iratai, Csáky család levéltára, Kassai levéltár (=P 72 /Csáky cs. kassai lt./) Fasc. 652. N° 104. Eperjes, 1648. március 12., AMK Schw. N° 7752.

84 MOL P 72 (Csáky cs. kassai lt.) Fasc. 652. N° 102.

85 AMK H I. 7707/15. Lőcse, 1648. február 4., AML XXI/78. Lőcse, 1649. január 9.; Hain, 1910–1913. 367–368.

omorbul valo gyűlölésseknel.”⁸⁶ A szabad királyi városok immáron együttesen próbálták fellépni a nemesség ellenében, nehogy elfogadják, hogy a városokban szabadon szállíthassák be bort a polgárjoggal nem rendelkező nemesek, és azt szabadon mérhessék ki. A királyi városhálózat tagjai közös költségen küldtek követeket és ajándékokat a megfelelő tisztviselőkhöz, hogy azok kedvezően ítéljenek ezekben az ügyekben.

A szabad királyi városok félelme nem volt alaptalan. A városok és a katonai hatóságok közötti összetűzések áthidalhatatlan pontjai voltak a főkapitányi kocsmák megnyitásával kapcsolatos gondok. A korszakban végig léteztek katonai kocsmák és pálinka-kimérések, amelyeket a városszövetség állandó panaszkodása ellenére sem szüntettek meg (H. Németh 1997). A városok legnagyobb haszonvételüket veszítették volna el, ha a valóságban is sikerült volna véghez vinni, hogy a nemesség ilyen privilégiumokkal rendelkezzen. Az 1649:19. törvénycikkben a nemeseknek azt már sikerült elérniük, hogy saját használatukra bort vihessenek be, de eladniuk nem volt szabad, ami az 1655. évi országgyűlésen sem módosult. A bor szabad kocsmáltatása mellett a vármegyei követek a nemesi házak feletti városi fennhatóságot is teljesen meg akarták szüntetni. „Az Nemességis (főképpen e tájon lako) az Prélátusokkal edgyütt [ugyanis] valoban rajta vagyon hogy az Nemes embernek szabad legyen Varosban lévő hazarul s javairol Testamentumot s egyeb fassiokat tenni.”⁸⁷ A kassai tanács üléseiről vezetett jegyzőkönyvek is hasonló problémákról tudósítanak. 1651-ben Keviczky János bíró felterjesztéséből arról értesülhetünk, hogy a hadsereg, valamint a kamara, rengeteg házat vett ki a város fennhatósága alól, és a városban házakat birtokló nemesek is „az adófizetéstől és egyéb civilis onusoknak supportálásától vonogattyák magukat”, amiből a városnak igen nagy kára esett.⁸⁸ Két évvel később a városszövetség közös követei Adam a Kuffstein de Greilstein et Spicz, Bécs város főhadparancsnoka, felső-magyarországi királyi biztos elé járultak, és a katonaság visszaélései mellett arról panaszkodtak, hogy a vármegye az országgyűlés határozatainak felbátorodva a város kiváltságai ellenére, szokatlan adókat akart szedni azoktól a nemesektől, akiknek a városon kívül semmilyen birtokuk nincsen. Panaszaik szerint a vármegye emellett arra buzdította a városi nemességet, hogy a városi adók fizetését tagadják meg.⁸⁹ 1654-ben pedig Abauj vármegye olyan perben akart önmaga ítélni, amelyben a pereskedő feleknek semmilyen külső megyei birtokuk nem volt, ezért a városszövetség közösen lépett fel („collatis consiliis et unitis viribus”), együttesen kérvén a főkapitányt, „hogy az mi kegyelmes urunk ő felsége peculiumi lévén” segítse őket, hogy az uralkodótól a vármegye ellen szóló parancslevelet szerezzenek be. Miután ekkor maga a főkapitány is szokatlan és látványosan jogtalan cselekedetnek nyilvánította az alispán lépését, ezért támogatta a városszövetség kérését és utasította a főispánt, hogy tegyen ez ellen.⁹⁰

86 AMK H I. 7037/39. Pozsony, 1655. március 5.

87 AMK H I. 7037/39. Pozsony, 1655. március 5., 8317/33. Pozsony, 1655. május 17.

88 AMK H III/2. pur. 22. fol. 117. 1651. február 3.

89 AMK H III/2. pur. 22. fol. 362–364. 1653. február

90 AMK H III/2. pur. 22. fol. 529. 1654. június 22.

A városi nemesség oly annyira nem volt hajlandó elismerni a városi tanácsot, hogy 1657-ben, amikor az új uralkodó, I. Lipót hűségére eskették fel a felső-magyarországi városokat, a városokban házat bíró, de polgárjoggal nem rendelkező nemeseket a királyi biztosok külön eskették fel a császár hűségére. A biztosok elővigyázatossága nem volt alaptalan, hiszen az eperjesi nemések a városi tisztviselők előtt nem akartak felesküdni.⁹¹ Ezekben az években egyre sűrűsödtek azok a perek, amelyeknél a nemések igyekeztek kibújni a város törvénykezése alól. Még ebben az évben az eperjesi Megyery Gergely és Szikszay Gergely közti adósságok, két évvel később pedig Porty Róbert városi házával kapcsolatos pereskedés miatt kellett a városoknak Csáky István tárnokmesterhez fordulniuk.⁹² 1661-ben az uralkodó kénytelen volt ismételen királyi biztosokat (Wesselényi Ferencet, Nádasdi Ferencet, Csáky Istvánt és Oroszi Györgyöt) kiküldeni, hogy vizsgálják ki a felső-magyarországi városszövetség és a vármegyék közötti feszültség okait, és teremtsenek rendezett viszonyokat.⁹³

A következő években a felső-magyarországi városszövetség egyénileg, de a negyedik renddel közösen is, számos alkalommal fordult panasszal az uralkodóhoz a városi nemések ügyében. A korszakra jellemzően a magyarországi szabad királyi városok politikája egyre összehangoltabb lett, sérelmeik ügyében – mint a városi nemesség és a vármegyék által elkövetett visszaélések – közösen léptek fel. 1665-ben a szakolcai városi nemések kapcsán nyújtott be kérvényt a felső-magyarországi városszövetség, valamint a királyi városálózat összes többi tagja. A Szakolca és a városban lakó nemesség közötti összetűzések a Felső-Magyarországon megismertekhez hasonlóak: a nemések a városi adókat nem akarták kifizetni, a városi törvényszéket pedig nem ismerték el jogosnak maguk felett.⁹⁴ A panaszok hátterében általában valós tények álltak, de nem lehet azt sem egyértelműen állítani, hogy a városi nemések és a vármegyék mindenhol és minden esetben megtagadták volna a városok jogait. Ezzel csaknem egy időben arra is vannak példák, hogy a városi nemesség megtagadta az engedelmességet, és arra is, hogy tiszteletben tartották a városok jogait. Kassa város jegyzőkönyvében 1664 decemberéből két ilyen példa is rendelkezésünkre áll. December 14-én a felső- és alsóhóstáti városi adószedők a tanács előtt arra panaszkodtak, hogy a külvárosokban lévő kertek adóját a nemesektől semmiképpen nem tudják beszedni, sőt mindenféle becstelenségekkel traktálják őket. Ezzel szemben egy három nappal későbbi bejegyzésből kitűnik, hogy a vármegye bizonyos esetekben teljes mértékben tiszteletben tartotta a város jogait. Történt ugyanis, hogy Abaúj vármegye szolgabírája arról értesítette a bírót, hogy Hoporsoron András részére örökségeként bizonyos birtokokat kellett átadnia. A városon kívülieket az alispánnal már átadták, de a család városi házát (lévén, hogy az a város joghatósága

91 MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae privatorum (=A 32 /Litt. priv.) N° 923. Lőcse, 1657. július 17.

92 MOL P 72 (Csáky cs. kassai lt.) Fasc. 652. N° 160. Eperjes, 1657. november 27., N° 165. 1659. február 7., N° 166. Eperjes, 1659. február 11.

93 AMK H II. 1661.

94 AMK H I. 8913/4. Eperjes, 1665. december 16.

alá esik) a városnak kellene átadni. Kérte tehát a tanácsot, hogy jelöljenek ki megfelelő személyeket, akik végrehajtják ezt a feladatot.⁹⁵

A városi nemesség és a városok közötti ellentétek a következő évtizedekben sem csillapodtak le. Miután az 1681. évi országgyűlés összehívása, és az ott hozott törvények elsősorban a nemesi rendi intézmények restaurációjával, valamint a Habsburg-ház és a magyarországi nemesség kiegyezésével jöttek létre, ezért a városokra vonatkozó törvencikkek nagy részében a 17. században hozott városellenes intézkedéseket erősítették meg.⁹⁶ A vármegyék beadványaiból kitűnik, hogy a 17. század végén is még mindig arra törekedtek, hogy a városi nemesek adóztatását kivégyék a városok kezéből. A Thököly által 1683-ban összehívott gyűlésen a megjelent nemesség egyöntetűen nehezményezte, hogy városi birtokaik után adót szednek tőlük.⁹⁷ Jakob Kray Bécsben kelt jelentése szerint Abaúj vármegye a kancellárnál protestált a Kassán házzal bíró nemesekre osztott porciók ügyében,⁹⁸ 1696-ban pedig a városszövetség követei közösen járultak a nádorhoz, és a nemesek által a városba szállított és ott eladott áruk miatt tettek panaszt.⁹⁹

A nemesek adóztatását azonban még ebben a korszakban sem vesztették el a városok. Az 1670-es és 1700-as évek között számos olyan dokumentummal rendelkezünk, amelyből világosan kiderül, hogy a városi nemesség elismerte, hogy a városoknak adót kell fizetnie. 1676-ban özvegy Tárkányi Istvánné, nemes Semsei Katalin és Paczoth Anna egyaránt arról biztosította a kassai tanácsot, hogy (miként minden évben) most is be fogja fizetni a városi adót.¹⁰⁰ Serédy Gáspár 1696-ban pedig mindössze azt kérte a városi tanácstól, hogy miután az előző évben vásárolt háza után fizetendő adó egyre magasabb lett, csökkentsék azt, tekintettel arra, hogy a vármegyei tisztikar állandóan nála szállt meg.¹⁰¹ A városok helyzete e tekintetben azonban igen nehéz volt, hiszen az országgyűléseken hozott törvények ismeretében félő volt, hogy a nemesek megtagadják az adók kifizetését. 1693-ban a felső-magyarországi városszövetség gyűlésein éppen egy nemes, Szikszay Pál eperjesi házának magas adóhátralékai okoztak fejtörést a városi követeknek.¹⁰² A következő évben pedig Sennyey István fenyegetőzött a porció miatt, valamint azért, mert Kassa darabontjai, amikor bottyáni házából próbálták a restanciákat behajtani, meglehetősen károkat okoztak.¹⁰³ 1699-ben a bártfai tanács kért segítséget a nemesek több évre rúgó hátralékai miatt, és miután a nemesek „subterfugiomokkal élven [az adót] megh nem vehetjük raitok”, a városszövetségtől várt tanácsot és támo-

95 AMK H III/2. pur. 25. fol. 116. 1664. december 14., illetve fol. 121–122. 1664. december 17. 1667-ben hasonló módon történt a Rueber-féle ház eladása. AMK H I. 9011/14. Pozsony, 1667. augusztus 8.

96 CJH 1681:41–42.

97 MOL Családok, személyek, 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai, Családok, személyek iratai, Berényi család levéltára, P 49.) Fasc. 71. N° 84. Kassa, 1683. január 25.

98 AMK H I. 10462/125. Bécs, 1691.

99 AMK H I. 11152/30. Bécs, 1696. december 5.

100 AMK H I. 9473/1. Bottyán, 1676. április 1., 9541/6. Sztropkó, 1677. május 22.

101 AMK H I. 11152/72. Ráska, 1696. november 29.

102 AMK H I. 10666/64. Eperjes, 1693. június 7.

103 AMK H I. 10816/46. Bottyán, 1694. október 23.

gatást.¹⁰⁴ A kassai nemesek közül 1701-re már 53 ház után mintegy 455 forinttal tartoztak a városnak.¹⁰⁵ Ez igen jelentős aránynak tetszik, hiszen egy évtizeddel korábban összesen 68 nemesi háztartást írtak össze (Wick 1941: 141). Az adóhátralékoknak azonban nem kizárólag az volt az oka, hogy a nemesek rendi kiváltságaikra hivatkozva megtagadták az adó kifizetését. Nagy szerepet játszott ebben az is, hogy az 1670-es évektől a térségben állandóan ott állomásozó császári német csapatok, valamint a kuruc felkelések pusztításai és sarcai a városok mellett a nemességet ugyanúgy sújtották. Az 1690-es években e tárgyban kelt levelek nagyobb része erre hivatkozva kérte a szenátus türelmét, mint özvegy Mladosevith Horváth Györgyné, aki 1691-ben szegénységére hivatkozva kérte, hogy a kassai háza után járó adót később fizethesse meg.¹⁰⁶

A szabad királyi városokban házat szerzett városi nemesek státusa mindig kérdéses volt, ezzel együtt számos alkalmat nyújtott arra, hogy a vármegye beavatkozzon a városok önkormányzati jogaiba. A városok politikai befolyásának csökkenésével a vármegyék lehetőségei ezen a területen is tovább nőttek. A 17. századi országgyűléseken sikerült olyan törvényeket elfogadtatniuk, amelyek segítségével megnyílt az út a városi nemesség feletti törvénykezés és adóztatás jogának elvételére. Számos esetben erre valóban sor is került, de részben talán a városösszevetség fellépésének, részben az uralkodó és a kamara saját érdekeinek köszönhetően, erre végérvényesen nem került sor. A városi nemesség jelenléte azonban állandó konfliktusforrás volt, és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a vármegyék pozíciói a szabad királyi városokon belül megerősödjének. Azon túl, hogy a vármegyék befolyása a városokon belül megnőtt, a nemesi házbirtoklás a szabad királyi városok számára sokkal veszélyesebb következménnyel járt. Ez nem volt más, mint hogy a városok e házak esetében elvesztették háramlási jogukat, és a házak, a háztulajdonosok magtalan kihalása esetén nem a városokra, hanem az uralkodóra szálltak, kincstári birtokok lettek. A városi nemesség voltaképp kiharcolta ezeket a házakat a városok testéből, és tette ezt annak ellenére, hogy minden másban jó kapcsolatot tartott fenn a szenátussal, és fizette a városi adókat. Mégis, annak ellenére, hogy a nemesség tömeges beáramlásának első korszaka a török hódításnak tudható be (menekültként vagy a főkapitányi központban szolgálatot vállaló katonaként), a nemesek városi házvásárlása nem speciálisan magyarországi jelenség. Nyugat-Európa számos városára (különösen a nagyobb, kontinentális, országos avagy helyi központokra) jellemző volt a városokban emelkedő nemesi házak látványa. Újabban, Cseh- és Morvaország tekintetében, a kutatás a 17–18. századi nemesség városiasodásáról beszél. Václav Buzek és Petr Mata vizsgálatai szerint ugyanis a fehérhegyi ütközetet követően nagyobb mértékűvé vált az a tendencia, hogy a nemesek vidéki kúriája mintegy uralmuk jelképévé változott, míg a nemesi élet központjává a városi házak váltak (Buzek–Mata 1999).

104 AMK H I. 11453/41. Bártfa, 1699. június 12.

105 AMK H I. 11742/37.

106 AMK H I. 10462/4. Putnok, 1691. március 26., illetve vö. 11586/20.

NEMES POLGÁROK

A városi nemeseken kívül a 16–17. században számos olyan polgár is nemesi címet nyert, akik egyébként nem adták fel polgári életmódjukat és megélhetési forrásukat. A nemesség elnyerése sem jelentette minden esetben azt, hogy a korábban polgári életmódot űző városi lakos azon kívül, hogy nemességét jelző kardját szobájának falára függesztette, és királyától kapott címerével díszítette házát vagy boltját, végleg elkötelezte magát a vármegyének. A Kassára költözött mezőszegedi Szegedy család tagjai – noha a család a 16. század utolsó harmadában szerezte nemesi rangját – csupán egy évszázaddal később tagozódott be a megyei nemesség középrétegébe. Jóllehet Szegedy Mihály maga is tartott díszfegyvereket házában, elődei kereskedését ő maga is továbbvitte (J. Újváry 1994: 33–85).¹⁰⁷ A városi polgárok többségének a nemesi rang a korszak legmagasabbnak elismert státusát jelentette. Ezt a jelenséget korántsem számíthatjuk a magyarországi városfejlődés sajátosságai közé, hiszen Európa bármely államában ezt kívánta elérni a rendi polgárság legfelső rétege. Ennek „államiasodott” gyakorlatát a Francia Királyságban vagy Angliában tapasztalhatjuk is, hiszen ezen országokban a nemességen belül élesen elkülönült a taláros nemesség az ún. kard nemességétől. A franciaországi városok vezető tisztviselői a 17. századra automatikusan nemességet is nyertek.¹⁰⁸ A polgárság igénye, hogy a korszak társadalmának elismerten legmagasabb rétegében foglaljanak helyet, érthetőnek és jogosnak tekinthető, hiszen a nemesi címer egy-egy személy szociális felemelkedésének jelképévé vált. A városszövetség prágai informátorai között helyet foglaló Hans Ruda 1592-ben például egyszerre három kassai polgár nemesi igénylésével foglalkozott.¹⁰⁹

Azonban az, hogy a polgárok egy része megszerezte a nemesi rangot, újabb lehetőséget nyújtott a vármegyének ahhoz, hogy beavatkozzon a városi önkormányzat hatáskörébe; nemesi érdekének védelmében, vagy éppen ellenkezőleg, a vármegye terheinek csökkentése miatt, a nemes polgárok megadóztatásával. Noha a városi polgárság legfelső rétege körében a nemesi rang megszerzésének vágya már jóval korábbra visszanyúl, a 17. század első harmadáig a vármegye nem rendelkezett olyan politikai befolyással, amely segítségével e téren veszélyeztette volna a szabad királyi városok hatáskörét. Egészen addig a nemességet nyert polgárok sem igényelték ezt a védelmet, leginkább azért, mivel ezzel saját jogaikat veszélyeztethették.¹¹⁰ A 16. században csupán elvétve találkozunk olyan esettel, amikor a nemes polgár a vármegyéhez fordult védelemért. Mathias Seutzlich kassai nemes polgár, aki a század közepén a harmincados tiszttét is betöltötte, 1556 áprilisában akaratlanul ugyan, de a város egyik legsúlyosabb tűzvészének okozója lett. A város nagy

¹⁰⁷ Szegedy Mihály hagyatéki leltárának elemzését lásd uo. 42–46.

¹⁰⁸ Összefoglalóan lásd DUBY 1981: 167–168.

¹⁰⁹ AMK H II. Prága, 1592. december 12.

¹¹⁰ A belső tanács tagjai között számos polgár rendelkezett nemesi ranggal. Vizsgálatukra később szeretnék sort keríteni, de a szakirodalom eddigi kutatásaiból kitűnik, hogy a városi társadalom legfelső rétege igényelte azt a jellegű megbecsülést, amit a nemesi rang elnyerése jelentett (J. Újváry 1979; J. Újváry 1994: 33–98).

része leégett, az ötvenes években elkezdett erődítések többsége hamuvá vált, vagy nagymértékben megrongálódott. A városi tanács a tűzvész okozójának összes ingó és ingatlan vagyonát, s mi több, még ruháit is elkoboztatta, sőt a feldühödött tömeg nekitámadt Seutzlichnak és feleségének, akiket nem győztek gyalázni. A harmincados ekkor Sáros vármegyéhez fordult támogatásért, akik a Magyar Kamarához írott levelükben kegyelmet kértek számára.¹¹¹

A 17. századra a vármegye egyre hatékonyabban volt képes beavatkozni a városok nemes polgárainak ügyeibe. A század eleje óta hozott országgyűlési törvények ugyanis a már ismertetett módon mind szélesebb jogahtósággal ruházta fel a vármegyét. A törvények szellemében e személyek büntető- és vagyonjogi pereinél tehát akár két hatóság: a városi tanács, illetve a vármegye törvényszéke is döntőbíróként léphetett fel. Ezzel a problémával először a 17. század első évtizedeiben találkozott a városok vezetése, forrásaink szerint eleinte csupán a városon belüli ellentétek formájában. A polgárság azon része, amely nemességet szerzett (irigységből vagy más gazdasági ok miatt) nyilvánvalóan irritálta a városi társadalom más rétegeit. 1611 őszen történt Kassán, hogy a sütő háznál elsétáló Szabó Tamást, Tar Jánost és Ferenc deákot az éppen ott tartózkodó Tamássi Ferenc elkezdte sértegetni, mondván: „Hiszem ha Nemes ember volnek akar, de nem vagiok az, miczoda? ebszart adnek en azon nemessegen”. Erre fel a kassai armalista nemesek bevádolták a tanács előtt Tamássit, aki (mint az később kiderült) maga is a nemesi rang felé ácsingózott, hiszen a tanúk egyöntetű vallomása szerint annak ellenére, hogy nem volt az, nemesi címet tartott boltjában. Miután azonban a nemesek magasabb adóhatárba estek és követelték rajta az adót, Tamássi erre azt mondta, hogy ő ugyan nem fizet, és „Fingot adnék en azon”.¹¹² A vármegye ez esetben nem avatkozott be – erre a perben részt vevőknek eszük ágában sem volt felkérni. Ám a vármegyék fennhatóságukat éppen ebben az időszakban kezdték el a városban élő nemesség felé kiterjeszteni. Már 1611-ben azzal az igénnyel lépett fel Abaúj vármegye, hogy Zagyvai Miklós kassai polgár, armalista nemes a vármegyének, és ne a városnak fizessen adót. Armalista nemesként azonban Zagyvainak semmilyen külső birtoka nem volt a vármegyében, így teljesen jogtalanak minősítették a kérést.¹¹³ Zagyvai később, 1614 és 1623 között a választott község tagja lett, ami arra mutat, hogy a városi közeletben (ha nem is annak felső szintjén) tevékeny részt vett.¹¹⁴

A vármegyei nemesség azonban egyre másra hozta az olyan országgyűlési törvényeket, amelyekben a városi nemességet a vármegyék fennhatósága alá vonták. 1613-ban a városokban lakó címeres nemeseket is dézsmafizetésre kötelezték,¹¹⁵ 1622-ben pedig a szabad királyi városok armalistáit is kötelezték, hogy részt vegyenek a nemesi felkelésben.¹¹⁶ A törvények megvalósítására ekkor még nem került

111 MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara regisztraturája, Litterae ad Cameram exaratae (=E 41/Litt. ad Cam./) 1556 No 42. Eperjes, 1556. május 4.

112 AMK H III/2. mac. 49. fol. 376–377, 379, 381.

113 AMK H III/2. mac. 50. fol. 169. 1611. szeptember 27.

114 H. Németh 1995

115 CJH 1613:4.

116 CJH 1622:21.

sor, de alapot teremtettek arra, hogy a vármegyék követelései alkalmával ezekre hivatkozzanak. Nem véletlen, hogy az Almássy István és Demek András országgyűlési követek részére kiadott utasításban a városszövetséggel egyeztetve a kassai tanács előírta, hogy a városokban lakó armalisták vármegyei adóztatását mindenképpen akadályozzák meg.¹¹⁷ A jelenség a század harmincas éveitől kezdve erősödött fel. A városok az évtized első három évében (1631, 1632, 1633) mindannyiszor kénytelenek voltak különféle privilégiumleveleket kierőszakolni a nádortól, valamint az uralkodótól, majd 1633-ban Abaúj vármegyével külön kiegyezni.¹¹⁸ Noha Kassa és a vármegye írásban rögzített alkut kötött egymással, az 1634/35. évi országgyűlésen a nemes polgárok ügye ismételten a figyelem középpontjába került, elsősorban Abaúj és Zemplén vármegyék követeinek felterjesztései, különösen Szemere Pál éles városellenessége miatt.¹¹⁹ 1635-ben Abaúj vármegye kezdeményezte a városi armalisták mind hatékonyabb adóztatását, és annak ellenére, hogy a városi tanács megpróbált ellenállni a vármegye sorozatos támadásainak, kénytelen volt elismeri annak jogait. Az 1635-ben hozott országgyűlési határozatok hatása és azok előzményei Abaúj vármegyében is érződtek. A városszövetség követei 1635 májusában részt vettek a vármegye-gyűlésen, ahonnan visszatérve arról számoltak be, hogy a vármegyei nemesség a nemes polgárokat meg akarja adóztatni. A kassaiak védekezésként megpróbálták húzni az időt és a vármegye küldötteivel elhitetni, hogy a nemesek nincsenek otthon és nem lehet őket egy időpontban összegyűjteni, de ez sem használt. A főispán panaszára a városi tanács kénytelen volt a nemes polgárokat egybehívni, és a vármegye akaratának eleget tenni.¹²⁰ A felső-magyarországi városszövetség hamarosan gyűlést tartott az ügyben, ahol arról határoztak, hogy követeket menesztenek a Szepesi Kamarához. Emellett megállapodtak abban, hogy a vármegye-gyűléseken fokozottan figyelemmel kísérik az ilyen jellegű törekvéseket. A városszövetség követei augusztus közepén meg is érkeztek Kassára, ahol az ismételten összegyűlt városi követeknek arról számoltak be, hogy Pázmány Péter érsek és Lippay Mihály alkancellár egyetértett velük a nemesi házak vásárlása, továbbá az armalist elnyert polgárok adóztatása ügyében.¹²¹ A városszövetség tárgyalásainak végül az lett az eredménye, hogy az uralkodó 1635. augusztus 4-én olyan tartalmú oklevelet adott ki, amellyel a kassai armalistákat, vagyis a nemes polgárokat kivonta a vármegye fennhatósága, és törvényszéke alól.¹²²

A tendencia teljes mértékben megfogható, ha a következő évtizedek e tárgyban összehívott városszövetségi gyűléseinek anyagát megvizsgáljuk. 1642-ben szinte egy időben tárgyaltak két olyan pert, amelyek arra mutatnak, hogy a vármegyék politikai befolyásának növekedésével a szabad királyi városok nemes polgárai felett gyakorolt joghatósága veszélybe kerülhetett. Selmezbányán egy Ferdinand Fischer nevű

117 AMK Schw. N° 6118. Kassa, 1625. szeptember 23.

118 AMK Tajný archív (Archivum secretum) (=TA) H N° 5–8.

119 Molnár Péter és Debreczeny Mihály kassai követek jelentései. AMK H I. 6538/37. 1634. december 23., 6538/67. Kassa, 1634. január 11.

120 AMK H III/2. pur. 18. fol. 134. 1635. május 11., H I. 6598/67. Sopron, 1635. február 4.

121 AMK H III/2. pur. 18. fol. 169–170, 223.

122 MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Libri regii (=A 57 /Lib. reg./) 7. köt. pag. 1086–1087, illetve *Királyi Könyvek (1527–1647)* 1–9.:7. 614.

polgár, Felső-Magyarországon pedig Váradi Pál kassai polgár esete adott alkalmat a vármegyéknek arra, hogy elvitassák a városok fennhatóságát nemes polgáraik felett. Fischert Zólyom vármegye törvényszéke 1641-ben idézte maga elé, majd miután a királyi városhálózat összes tagja nyomban tiltakozott ez ellen, az alsó-magyarországi bányavárosok védekezéséért a felső-magyarországi városszövetség küldötteiből álló bíróság elé idéztette a peres feleket, ahol megállapították, hogy Zólyom vármegye törvénytelenül cselekedett. A vármegye erre azonnal a nádorhoz fordult, és kijelentette, hogy az országgyűlési törvények szerint az összes selmecbányai nemesi jogokkal rendelkező polgár az ő, és nem a város fennhatósága alá tartozik. A felső-magyarországi városszövetség felhívására ekkor a szabad királyi városok közösen fordultak szintén a nádorhoz, aki ez esetben a javukra döntött.¹²³

Váradi Pál pere még ennél is jóval fordulatosabb és jól illusztrálja a vármegyék és a városok küzdelmét, melyet a nemes polgárok feletti joghatóságért vívtak. Váradi Pál Kassa megbecsült polgáraként számos tisztet látott el, többek között a város grófjaként kezelte a kassai birtokokat, a tanács számos alkalommal bízta rá egy-egy árva gondviselését.¹²⁴ 1630-tól a választott község, 1636-tól 1642-ig megszákítás nélkül a szenátus tagja volt.¹²⁵ Anélkül, hogy részletesen elemeznénk a pert (erre egy önálló tanulmány keretében kívánok sort keríteni) szeretném bemutatni annak legfontosabb tanulságait. 1642 közepén kiderült, hogy Váradi nem számolt el a város rábízott jövedelmeivel. Váradi erre később sem volt hajlandó (talán nem véletlenül) és miszlókai birtokára menekült, ahonnan olyan üzeneteket küldött a városnak, hogy beteges állapota miatt nem tud megjelenni a város előtt, és elszámolásait is ezért nem nyújtotta be.¹²⁶ Miután Váradi tisztének megfelelően vagyonával felelt az általa okozott kárért, a város azonnal lefoglaltatta a városban talált ingó és ingatlan birtokait. Váradi, nemes lévén, nyomban a vármegyéhez fordult. Abaúj vármegye védelmére sietett, mondván: a vármegye igaz tagja. 1643 elején a városszövetség Eperjesen gyűlt össze, hogy a városok követeivel megbeszéljék a követendő taktikát. A felső-magyarországi városszövetség követei ezután Pozsonyba mentek, de előtte az alsó-magyarországi bányavárosokba, Nagyszombatba, Pozsonyba és Sopronba is ellátogattak, hogy a szabad királyi városok támogatását megszerezzék.¹²⁷ A városszövetség követei Bécsből visszatérve beszámoltak arról, hogy Pálffy Pál nádor, és a tárnokmester támogatta kérvényüket, majd az uralkodótól audienciát elnyerve az uralkodó támogatását is elnyerték.¹²⁸

A vármegye kapva kapott az alkalmon és ők is követeket küldtek a kancellárhoz, aki a városszövetség ellenében lépett fel, de ténylegesen nem tudták megakadályozni, hogy a nádor és az uralkodó olyan értelmű parancslevelet adjon ki, melyben a városszövetség pártatlan bíróságára bízta az ügyet.¹²⁹ Váradi és a vármegye nem hagy-

123 AML Štátný Oblastný Archív v Levoča (=AML) XIII/87/1. 1642. január 23.

124 AMK H III/2. pur. 19. fol. 166. 1642. március 6., 173. 1642. március 21.

125 H. Németh 1995

126 AMK H III/2. pur. 19. fol. 225. 1642. november 25.

127 AMK Schw. N° 7004. Eperjes, 1643. március 28.

128 AMK H III/2. pur. 19. fol. 253–254.

129 AMK Schw. N° 7120, 9042.

ta abba a pereskedést, sőt, évről-évre felújították az ügyet,¹³⁰ ami még a szabad királyi városok ellen hozott 1647. és 1649. évi országgyűlési törvényekben is Kassa város ellen hozott vádpontok egyikeként szerepelt.¹³¹ Ha Váradi teljes rehabilitálását nem is, de azt el tudták érni, hogy a város köteles volt a vagyon egy részét örökösöknek átadni.¹³² Az 1650-es évek végén ugyanis Váradi meghalt, de özvegye, Mező-Szegedi Anna 1668-ban új pert indított a város, illetve a városszövetség ellen. Az özvegy szintén a vármegyéhez fordult, ám ekkor már a nemes polgárok feletti jogokat tekintve számos olyan törvény volt érvényben, melyek valóban lehetőséget nyújtottak Abaúj vármegyének az ügybe való beavatkozásra.¹³³ A város végül 1669 júliusában kénytelen volt kiegyezni az özvegygel és az azóta is a város birtokait szaporító vagyon több mint felét átadni az azóta Hartyáni András Abaúj vármegye alispánjával házasságot kötött Mező-Szegedi Annának.¹³⁴

Váradi pere nemcsak abban hozott újat, hogy kassai polgárként, s mi több, a belső tanács tagjaként fordult a vármegyéhez. A sikkasztást Váradi minden bizonynyal valóban elkövette, erre utal a per során követett magatartása, hogy nem akart megjelenni a város törvényszéke előtt, és azonnal a vármegyéhez fordult védelemért. A perben valódi tanulságként az szolgál számunkra, hogy a 17. század közepén a vármegye hatékonyan tudta a sikkasztásban jogosan elítélt Váradit megvédeni, rövid börtönbüntetését követően vagyona egy részét kimenteni. Özvegye még ennél is többet tudott elérni. A városnál maradó vagyon nagyobbik felét sikerült a per befejezése előtt, a várossal kötött külön egyezség értelmében megkapnia. A város és a városszövetség fellépése tehát csupán elodáznia tudta Kassa vereségét. A 17. század hatvanas éveire ugyanis a vármegyékkel szemben olyannyira lecsökkent a városok politikai befolyása, hogy saját nemesi jogokkal rendelkező polgárait sem tudta megvédeni. A Váradi-per kapcsán az ehhez hasonló esetek száma megszorodott. Egyre több nemes polgár próbált oly módon kibújni a büntetés vagy a kedvezőtlen ítélet alól, hogy nemességére hivatkozva elvitatta a város joghatóságát és a vármegyéhez fordult jogorvoslatért. 1668 júniusában (tehát akkor, amikor Váradi özvegye a várossal megegyezett) nemes Rósa Mihály pert indított Soós Mihály ellen, de a felperes később kétségbe vonta a város joghatóságát, az 1655:46., 1649:15. és 1659:127. törvénycikkre hivatkozva. Azt várhatnánk, hogy a kassai tanács azon nyomban tiltakozott ez ellen, de meglepődve tapasztalhatjuk, hogy ez esetben a tanácsosok korábbi tapasztalataik alapján már megkülönböztették az armális nemest attól, akinek a városon kívül is vannak birtokai. Miután kiderült, hogy Rósának csupán a városban van vagyona, és armalistaként él Kassán, a tanács még mindig nem tudott döntení, hanem biztosan tudni akarta, hogy valóban vannak-e birtokai máshol.¹³⁵ A városi tanács óvatossága a Váradi-per miatt kitört botrány kapcsán érthe-

130 AMK Schw. N° 7771. Bécs, 1649. július 13.

131 CJH 1647:78.

132 AMK TA KK 18. Kassa, 1657. szeptember 13.

133 AMK H III/2. pur. 28. fol. 87. 1668. május 9., Schw. N° 9014–9017, 9019, 9040, 9042, 9043, 9053, 9056, Štátný Oblastný Archiv, Košice, Archiv Župa II/a/1. 14. köt. fol. 412.

134 AMK Schw. N° 9062.

135 AMK H III/2. pur 28. fol. 91. 1668. június 8.

tő: nem akart még egyszer olyan valaki ellen pereskedni, aki a vármegyében birtokos lévén, jogosan számíthatott az abaúji nemesség támogatására. Kiténik ez a következő évek hasonló pereiből is. A városi tanács ugyanis minden egyes alkalommal tüzetesen megvizsgálta, hogy az adott perben szereplő nemesnek van-e birtoka a megyében vagy sem.¹³⁶

A Váradi-per további következményei közé számolhatjuk, hogy a vármegyék a korábbiaknál is erőteljesebben kezdték követelni a nemes polgárok vármegyei adóztatását. A kassai tanács ugyan 1644-ben el tudta érni, hogy II. Rákóczy György az armalista nemesek védelmében újabb oklevelet állítson ki. A kassai követek 1648 január elején a megyegyűlésről megérkezve már arról számoltak be, hogy a főispán a nemesség egyetértésével felvetette, hogy a városban lakó armalistákat az országgyűlésen hozott törvények szerint a vármegye adóztassa meg. Erről csak azért tett le, mert a városi követek egyhangúan elutasították,¹³⁷ illetve a városszövetség követői kijárták, hogy Pálffy Pál nádor közvetítsen a vármegye és a város között.¹³⁸ Ám még ez évben a tanács kénytelen volt olyan egyezséget kötni Abaúj és Sáros vármegyékkel, miszerint a városi nemesek után a város köteles fejenként 25 forintot fizetni.¹³⁹ Sem az egyezés, sem pedig a nádor közvetítése nem járt azonban teljes sikerrel, hiszen a nádor 1651-ben ismételen meginteni kényszerült Abaúj vármegyét, hogy a városi armalistáktól semmi módon ne szedjenek adót, ne buzdítsák őket arra, hogy a városnak tagadják meg mindenféle adó fizetését.¹⁴⁰ Hét évvel később a felső-magyarországi városszövetség közösen lépett fel a vármegye hasonló intézkedéseivel szemben, melyek a városok területi-jogi autoritását sértették, és követeiket előbb a Szepesi Kamarához, a kamarai jogügyszárművezetőhöz, illetve a nádorhoz és a személynökhöz küldték ennek kivédésére.¹⁴¹

A Wesselényi összeesküvést követő években az uralkodó rendelkezései szerint a városokban lakó nemesektől a városoknak kellett adót szedniük, de a vármegyék továbbra is arra törekedtek, hogy a városi nemeseket ők adóztassák meg. 1691-ben a vármegyék akarták beszedni a portiót mindazon kereskedőktől, akiknek külső birtokaik voltak, valamint az armalistáktól azzal az indokkal, hogy ők birtokaik, illetve nemességük révén a vármegye fennhatósága alá tartoznak. Az uralkodó Esterházy Pál nádor ajánlására kénytelen volt ezzel ellenkező módon azt a parancsát megerősíteni, hogy tőlük a városok szedjék az adót.¹⁴² Négy évvel később azonban ismételen a felső-magyarországi városszövetség fellépésére volt szükség, mivel a lőcsei tanács panaszai szerint Szepes vármegye megtiltotta a városnak, hogy a lőcsei nemesektől adót szedjenek. A városszövetség gyűlésén úgy határoztak, hogy ennek

136 AMK H III/2. pur. 28. fol. 155. 1669. március 29., fol. 170. 1669. július 5.

137 AMK H III/2. mac. 61. fol. 18. 1648. január 7.

138 AMK Schw. N° 7771. Bécs, 1649. július 13.

139 AMK TA H N° 10.

140 AMK Schw. N° 8027. Bécs, 1651. március 6.

141 AMK H I. 8457/17. Eperjes, 1658. március 30.

142 Borsod–Abaúj–Zemplén M. Lt. Sátoraljaújhely IV. 1001/b. 20. Kazinczy-Gyűjt. Fasc. 162. N° 194. Bécs, 1691. december 7., AML XXI/10. pag. 733–796. Bécs, 1691. november 10.

megakadályozására követeket küldenek az uralkodóhoz, valamint Johann Heidenreichhez.¹⁴³

A vegyes jogállású armalista polgár rendi hovatartozása a korszak végéig problémákat okozott, hisz adóztatásukról a vármegyék sosem mondtak le. Ez a Rákóczi-szabadságharc idején is hasonló gondokat szült. A szécsényi országgyűlésen részt vevő követek jelentése szerint ugyanis a rendek és a kancellár hasonló álláspontot képviselt ebben a kérdésben. Az országgyűlésre érkező városi követek előtt már első tárgyalásaik során szóba kerültek a városi armalista nemességgel kapcsolatos problémák. Azonban Ráday Pál mereven elzárkózott a városszövetség országgyűlési követeinek kérésétől, hogy rendezzék ezek viszonyát, és a personalis insurrectiótól tekintsenek el, valamint a vármegyék követelései ellen lépjenek fel. A szécsényi országgyűlés nem a hagyományos módon zajlott le, a vármegyéket nem követek képviselték, hanem a vármegyék nemessége nagy létszámban, mintegy önmagát képviselte. Éppen ezért felmerült az, hogy a városi armalista nemesség szintén személyesen jelenjen meg Rákoson (az országgyűlés tervezett helyszínén), majd Szécsényben. Ráday Pál kancellár az országgyűlés helyszínére érkező követektől nyomban az iránt kérdezősködött, hogy a városi armalisták hol vannak, és a közeljövőben megérkeznek-e. A városok követei szerint Ráday kérése teljesen indokolatlan, mivel a városok „Soha különben Diaetakon nem comparealt, hanem csak követei által”. A kancellár ugyan a városok érveit figyelembe vette, de felhívta a szövetség követeinek figyelmét arra, hogy mindazok, akik „Nemessi szabadsággal éltek, élnek és élni kívánnak”, jogukban áll és kötelességük lenne a rendek gyűlésén megjelenni. Ezzel lényegében azt fejezte ki, hogy a nemes polgárok nem a városok, hanem a vármegyék fennhatósága alá tartoznak, nemesi mivoltuk előbbre való, mint polgárjoguk.¹⁴⁴ Ezt követően maga „Az Nemes szabad Felseő Magyar Országghi királyi Várossokban resideáló Concivis Armalista Nemesség” 1706-ban azzal fordult II. Rákóczi Ferenchez, hogy a nemességre kötelező személyes felkeléstől mentességet szerezzen. A nemes polgárok arra hivatkoztak, hogy „az kik vagyunk kevesen Armalista Concivis Nemessek, Öreg, beteges, köszvényes, és jobb részint mindenönkül az idegen Nemzettül megfosztatot, szegénységben élődök vagyunk, [...] nem hogy az Táborozásra volnank alkalmatosok, sött annak előtt is Soha Tábori expeditióra nem insurgáltunk”. A nemes polgárok kifejtették, hogy ők sosem tartoztak a vármegyéhez, mivel „az Városhoz, s annak kőfalaihoz esköttünk, az Városnak óltalmazására”, egyébként pedig városi polgárként igen megterheltek a fejedelem katonáinak, a Franciaországból érkezett pattantyúsok és hadmérnökök ellátása, valamint a városok által közösen kiállított katonák fizetése miatt. A fejedelemnek a kérvény dorsális oldalára írt ítélete szerint azonban „kinek kinek Nemesi kötelességétől vagy az Personalis Insurrectio, mely iránt töttünk rendeléseket, kihezis alkalmaztasák magokat, ha nemessi Privilegiumban kívánnak tartatni”.¹⁴⁵

143 AMK H I. 11005/57. Lőcse, 1695. november 8.

144 AMK H II. Szécsény, 1705. szeptember 7.

145 AML II/177/7.

A nemes polgárságot annak ellenére, hogy a vármegyék a 17. század első felétől kezdve egyre–másra erre törekedtek, nem sikerült teljesen saját fennhatóságuk alá vonni. Helyzetük folytán azonban olyan kiskaput jelentettek a vármegyék számára, amely állandóan veszélyeztette a szabad királyi városok önkormányzati jogait. Mint azt a városszövetség előtt forgó perekből láthattuk, a nemes polgárság egyes tagjai ezt a közties helyzetet próbálták kihasználni. Törekvéseikben azonban nem az irányította őket, hogy nemesként polgárságukat mindegy megtagadva támadják városukat. Az esetek nagy többségében a nemes polgárok főként azért fordultak segítségért a vármegyéhez, hogy saját, önös érdekeiket védjék. Váradai vagyonának nagy részét csak ily módon tudta megmenteni attól, hogy a városi tanács véglegesen elkobozza. Váradai özvegye pedig a 17. század közepén hozott városellenes törvényeket, illetve a városok és a vármegyék közötti feszült viszonyt használta ki, hogy első férje elkobzott vagyonát részben visszakaphassa. A század végén a vármegyék esetenként már azt is el tudták érni, hogy a nemes polgárokat adóztatásra fogják. A Rákóczi-szabadságharc idején megszerzett politikai erejüket pedig arra használták fel, hogy a nemes polgárokat (addig sosem látott módon) személyes felkelésre kötelezzék. Ezzel az intézkedéssel voltaképpen az 1622:21. törvénycikkben megfogalmazott igény teljesült, jóval annak törvénybe iktatása után. Azonban azok a polgárok, akik polgárként nyerték el nemesi rangjukat, általában nem a vármegye, hanem a város fennhatósága alá rendelték magukat. Adóikat a városoknak igyekeztek kifizetni, a personalis insurrectiót igyekeztek elkerülni, mint láthattuk, azzal a hivatkozással, hogy ők a városra (és nem a vármegyére) esküdtek fel. Téves lenne azt hinnünk tehát, hogy ha egy polgár nemesi rangot szerzett, azon nyomban nemesként kezdett el élni, szinte megtagadva korábbi énjét, feladta volna polgári foglalkozását.

A kora újkori magyarországi városfejlődés egyik jellegzetessége volt a középkori városok (persze nem önkéntes) kitárulkozása. A 16–17. század folyamán mind több olyan társadalmi és rendi csoport vált városlakóvá, akik azelőtt alapvetően nem tartoztak a városi léthez. Az erődvárosok létrejöttével egyes szabad királyi és mezővárosba nagy létszámú állandó helyőrség állomásozott. Jelenlétük alapvetően sértette a városok privilégiumait, hiszen a hadsereg tagjai nem tartoztak semmilyen városi hatóság hatáskörébe, felettük az uralkodói joghatóságokkal felruházott kapitányok, főkapitányok ítéltettek (N. Kiss 1983; Gecsényi 1991; H. Németh 1997). Több szabad királyi város (Kassa, Varasd) hadügy-igazgatási központtá válása mellett, több város közigazgatási központi feladatokat is ellátott. Pozsony a Magyar, Kassa a Szepesi Kamara székhelye volt ebben a korszakban, a bányavárosok pedig a nemesfém termelésére szakosodott intézmények központjaivá váltak. E feladatok el látása végett a közigazgatás több helyiséget és telket vett ki a városi hatóságok kezéből és hatásköréből. E tendencia legismertebb része a nemesi rendű lakosok városi jelenléte. E témakör tárgyalásakor láthattuk, hogy ez a csoport egyáltalán nem tekinthető heterogénnek. A városi nemes és a nemes polgár két olyan különböző társadalmi háttérrel és célokkal bíró csoport, amely nem mosható egybe. A városi nemesek beköltözése és a polgárság elitjének nemesítése sem tekinthető egyértelműen negatív tényezőnek, még akkor sem, ha jelenlétük alkalmat adott a nemesi rend érde-

keit képviselő vármegyéknek, hogy általuk avatkozzanak be a városi létbe és törjék meg a városi hatóságok jogkörét. A nemesi rendűek városi jelenléte okozta problémák miatt folytatott politikai küzdelmet azonban a városi rend (összefogása ellenére) egyértelműen elvesztette. A közel másfél évszázados küzdelem során a nemesség elérte, hogy az országgyűléseken számukra kedvező döntéseket hozzanak. A valóság azonban ennél jóval árnyaltabb, hiszen a törvényi szabályozás ellenére a városi nemesek továbbra is eleget tettek a városi ingatlanok után járó kötelezettségeiknek, a nemes polgárok pedig (hacsak ez nem állt érdekükben) egyértelműen ellenálltak minden olyan törekvésnek, amellyel a vármegyei hatóságok saját joghatóságuk alá kívánták vonni őket. Az e területen tapasztalható magyarországi tendenciák egyébként sem voltak egyedülállóak. A cseh történetírás a nemesség városiasodásáról beszél, a nyugat-európai városokban pedig már korábban megjelentek a nemesi paloták és házak a városokban, mint e régióban. A rendi polgárság elitjének törekvése, hogy magasabb rendi kategóriákat érjen el, ugyanolyan természetes folyamat volt Nyugat-Európa fejlettebb országaiban, mint Kelet-Közép-Európa államaiban.

FORRÁSOK

Archív Mesta Košíc (=AMK),

Collectio Schwarzenbachiana (=Schw.)

Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (=H III/2. mac.), Veľká mestská kniha (liber civitatis maior) (=H III/2. pur.)
Štátny Oblastný Archív, Košice, Archív Župa II/a/1.

Štátny Oblastný Archív v Levoči, Archív Mesta Levoče (=AML)

Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely IV. 1101/b. 20. Kazinczy Gyűjtemény
Magyar Országos Levéltár (MOL)

Családok, személyek, 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai, Családok, személyek iratai,

Berényi család levéltára, (=P 49.); Csáky család levéltára, Kassai levéltár (=P 72./Csáky cs. kassai lt./)

Diplomatikai Fényképgyűjtemény (U szekció) (=DF)

Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Litterae privatorum (=A 32 /Litt. priv./); Libri regii (=A 57 /Lib. reg./)

Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok (=E 554 /Városi és kam. i./)

Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara regisztraturája, Benignae resolutiones (=E 21 /Ben. res./); Litterae ad Cameram exaratae (=E 41 /Litt. ad Cam./)

Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamara levéltára Minutae (=E 244 /Min./), Benigna mandata (=E 249 /Ben. man./)

Hain Gáspár 1910–1913: *Szepességi vagy löcsei krónika (Zipserische oder Leütschaverische Chronica und Zeit-Beschreibung)*. Kiadta Bal Jeromos–Förster Jenő–Kaufmann Aurél Lőcse

Iványi Béla 1910: *Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319–1526*. Budapest

Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, Szerk.: Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen Budapest, 1899. (=CJH)

Monumenta comitalia regni Hungariae. Magyar Országgyűlési Emlékek. 1–12. Fraknoi Vilmos–Károlyi Árpád (szerk.) Budapest, 1874–1917. /*Monumenta Hungariae Historica, Magyar Történelmi Emlékek 3. osztály/* (=MOE)

H. Németh István 1995: *Kassa szabad királyi város archontológiája (1500–1700)*. Kézirat

Vissi Zsuzsanna–Trostovszky Gabriella–Tuza Csilla–H. Németh István–Kis Péter 2000: *Királyi Könyvek 1–9. (1527–1647)* (CD ROM adatbázis) Budapest

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Buzek, Václav–Mata, Petr 1999: Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus (1620–1740). In: *Der Europäische Adel im Ancien Regime: Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600–1789)*. Institut für Kulturgeschichte der frühen Neuzeit der Universität Osnabrück. AHF-Information N° 76. vom 22.09.1999
- Duby, Georges (ed.) 1981: *Histoire de la France urbaine*. Chartier, Roger–Chaussinand-Nogaret, Guy–Nebeux, Hugues–Le Roy Ladurie, Emmanuel: 3. *La ville classique*. Paris
- Gecsényi Lajos 1991: A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődvárak megjelenése.) In: E. Kovács Péter–Kalmár János–Molnár László (szerk.) *Unger Mátyás Emlékkönyve*. Budapest, 145–158.
- Kerekes György 1940: *Polgári társadalmunk a XVII. században*. Kassa
- N. Kiss István 1983: Die ökonomische und soziale Basis der Verteidigung gegen die Türken in Ungarn, 16–17. Jahrhundert. In: Herrmann, Hans-Walter–Irsigler, Franz (Hrsg.) *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24–27. 6. 1980.)* (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.) Saarbrücken, 173–198.
- Komoróczy György 1944: *Borkivételünk Észak felé*. Kassa
- H. Németh István 1997: Kassai polgárok és katonák a 16. században. (A hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során). *Levéltári Közlemények* (68) 143–198.
- H. Németh István 2001: *Végváarak, városok, hadseregszállítók. A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer. 1526–1593.* (PhD értekezés – kézirat)
- Pach Zsigmond Pál 1963: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Budapest
- Pálffy Géza 1995: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr
- Szűcs Jenő 1963: Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert. In: *La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie*. (Studia Historica 53.) Budapest, 97–164.
- J. Újváry Zsuzsanna 1979: *Kassa város társadalma a XVI. század közepétől a XVII. század második feléig*. Bölcsészdoktori értekezés. (ELTE BTK Történeti Könyvtár, Kézirat)
- J. Újváry Zsuzsanna 1994: Egy kereskedőcsalád metamorfózisa (A mezőszegedi Szegedi család). In: Zimányi Vera (szerk.) *Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) Budapest, 33–85.
- Wick Béla 1941: *Kassa története és műemlékei*. Kassa